

## Monografier

Slavhandel och slaveri under svensk flagg. Koloniala drömmar och verklighet i Afrika och Karibien 1770–1847

Holger Weiss

Atlantis, 2016, 328 s.

I de senere år er man i den svenske offentlighed blevet opmærksom på, at Sverige engang havde slaver i Vestindien og deltog i slavehandel. Og nu har Åbo-professor Holger Weiss så sat sig for at undersøge sagen nærmere. Hans meget kompetente arbejde er resulteret i den nu foreliggende bog, som er et fint eksempel på formidling af seriøs historisk forskning. For første gang foreligger en dybtgående præsentation af svensk slaveri og slavehandel, endda meget fortjenstfuldt sat ind i en international ramme.

Sverige var en kort overgang midt i 1600-tallet aktiv i slavehandel på Guldskysten og havde blandt andet et fort dér. Det svenske afrikakompagni solgte slaver til den portugisiske ø Sao Thomé og den nederlandske Curacao. Og senere fragtede svenske skibe slaver fra Nordafrika gennem Middelhavet til osmannerriget. Det var imidlertid først med erhvervelsen af den lille caraibiske ø Saint Barthélemy, at svensk slavehandel fik et nævneværdigt omfang.

Formålet med Holger Weiss' bog er at give et helhedsbillede af den svenske atlantiske historie. Denne omfattede først og fremmest de forgæves svenske planer om at anlægge en koloni i Afrika, den svenske koloni på Saint Barthélemy (øens slavehandel, slaveri og slavebefolkning) samt

afskaffelsen af slavehandelen under svensk flag i løbet af første halvdel af 1800-tallet.

Sverige kom i besiddelse af Saint Barthélemy i 1784 mod til gengæld at love den tidligere besidder, Frankrig, handelsprivilegier i Göteborg. Sverige var i høj grad inspireret af den succes, som Dansk Vestindien havde oplevet i kraft af sin neutralitet under den netop afsluttede amerikanske frihedskrig. Saint Barthélemy er en næsten nøgen vulkanø på kun 22 kvadratkilometer, hvis største aktiv er den gode naturhavn, som de nye besiddere kaldte Gustavia og erklærede for frihavn. Befolkningen var ved overtagelsen kun på 749 personer, hvoraf bare 38 procent var neger-slaver. Efterhånden øgedes indbyggertallet dog, og i 1800 var der på øen omkring 2 700 slaver, hvoraf hovedparten var kreoler, altså født i Caraibien. Da der ikke var nogen særlig plantagedrift – kun nogle få bomuldsplantager – levede en usædvanlig stor del af slaverne i byen, hvor de forrettede alle slags fysisk arbejde.

Holger Weiss har gjort en påskønnesværdig indsats med (ud fra kirkebøger, retsprotokoller, booptegnelser og andre kilder i både svenske og franske arkiver) at individualisere beskrivelsen af slaverne i stedet for, som det oftest er tilfældet, at opfatte dem som en anonym sort masse. Det er således lykkedes ham både at kortlægge en række enkeltskæbner i detaljer og at beskrive demografien i større træk.

Da øens egne produkter ikke spillede nogen særlig rolle, blev eksistensberettigelsen af Saint Barthélemy dens frihavn. Denne blev en til tider vigtig transithavn for den internationale slavehandel, navnlig for slaveladninger til de store franske øer i Vestindien.

Hvorvidt man vil kalde sådan transithandel for svensk slavehandel, det kan diskuteres. Holger Weiss opererer med en særdeles omfattende definition af svensk slavehandel, idet han inddrager alle skibe, som kom til eller afsejlede fra Gustavia med slaver. Der inkluderes altså både svenske og udenlandske fartøjer i såvel transatlantisk som intracaraibisk fart. Konsekvensen er, at for eksempel den danske skonnert "Sally", der ankom i 1804 fra Afrika med nye slaver, og som tilsyneladende blot anløb Gustavia uden at sælge nogen af sine slaver dér, men fortsatte med dem til Cuba, regnes med til svensk slavehandel.

På grund af kildematerialets mangler er det umuligt at kortlægge den svenske slavehandel præcist. Men den kom efter alt at dømme i gang omkring 1790, hvorefter snart både transatlantisk og intracaraibisk handel med slaver gennem Saint Barthélemy forekom regelmæssigt. Disse aktiviteter toppede 1804–05 og på ny 1808–11, konjunkturerne i denne internationale handelsgren bestemtes naturligvis af den storpolitiske situation, og eksempelvis i årene umiddelbart efter 1808 gik mange af skibene fra Gustavia i transit til spanske kolonier. I alt har Holger Weiss (og Victor Wilson, som også forsker i Gustavias handelshistorie) identificeret 62 slaveskibe, som mellem 1787 og 1811 har deltaget i svensk slavehandel. Omkring to trediedele af fartøjerne sejlede under svensk flag. De fleste kom i transit gennem Gustavia, men syv af dem under de svenske farver sejlede direkte fra Afrika til fremmede nationers havne i Vestindien eller Amerika. I alt førtes således mindst 2 900 slaver til Gustavia 1787–1812. Bortset fra de to nævnte kortvarige højkonjunkturperioder forblev den svenske slavehandel dog marginal i international sammenhæng. Blandt Holger Weiss' nye opdagelser er, at det svenske vestindiske kompagnis påståede rolle som slavehandler har vist sig forkert.

Bogens sidste del handler om den transatlantiske slavehandels og derpå selve slaveriets afskaffelse. Igen præsenterer

Holger Weiss på bedste vis den svenske udvikling set i international sammenhæng. Slavehandelsnationen Danmark var den første, som i 1792 besluttede at forbyde sin slavehandel, men først med det britiske forbud i 1807 kom der alvor skred i udviklingen. Sverige, hvor der næsten ingen offentlig debat havde været om spørgsmålet, forbød slavehandel i 1823. Den samme tøven havde man ikke med hensyn til emancipation af slaverne, idet slaveriet ophørte på Saint Barthélemy i 1847. Øen blev tredive år derefter atter overdraget til Frankrig.

Alt i alt må man sige, at Holger Weiss' bog, som er nydeligt trykt og forsynet med velvalgte illustrationer og grafer, giver en længe savnet helhedsfremstilling af svensk slaveri og slavehandel og af Saint Barthélemys demografi. Den pædagogisk disponerede og klart skrevne tekst om det svenske koloniale engagement i den atlantiske verden udgør et glimrende udgangspunkt for fortsat forskning og for offentlig diskussion af historien og dens konsekvenser.

*Erik Gøbel*

Hitler, Stalin och Sverige. Ett nytt perspektiv på den svenska erfarenheten av andra världskriget

*John Gilmour*

Santérus, 2016, 352 s.

Det är faktiskt märkligt att det inte finns någon sådan här bok, skriven av en svensk historiker, som sammanfattande skildrar Sverige under andra världskriget. Det stora SUAV-projektet (1966–78) fick inte någon avslutning, det närmaste man kom var antologin *Stormaktstryck och småstatspolitik* (1986) med Stig Ekman som redaktör. John Gilmour har länge intresserat sig för frågan, och tyckte att det behövdes en handbok på engelska, skriven för universitetsstudenter *Sweden, the Swastika and*

*Stalin* (2010). Det behovet finns förvisso även för svenska studenter. Nu har boken kommit på svenska.

En bred översikt av det här slaget måste främst bygga på tidigare forskning, men Gilmour kompletterar den ibland med nya uppgifter från engelska och svenska arkiv. Halva boken handlar om utrikes- och handelspolitiken, den andra halvan består av fem kapitel om olika aspekter på den svenska beredskapen, som det svenska försvaret och dess förmåga att föra krig, den utländska propagandan, samlingsregeringens presspolitik och humanitära insatser. Den första halvan av boken bygger framför allt på tre böcker: Gunnar Hägglöfs om krigshandelspolitiken (1958), Wilhelm Carlgrens om den svenska utrikespolitiken (1973) och Alf W. Johanssons *Per Albin och kriget* (1984), kompletterade med en del av kapitlen i de antologier som Militärhögskolans militärhistoriska avdelning gav ut på 1990-talet.

SUAV-projektet omtalas, men i litteraturlistan finns bara en av de 22 böcker projektet gav ut. Av de 24 böcker som forskningsprogrammet Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen publicerat till 2009, det vill säga innan den engelska versionen av boken kom ut, använder Gilmour endast två. Den tyska forskningen saknas helt. Viktigast av böckerna på tyska är Sven Radowitz stora avhandling *Schweden und das „Dritte Reich“ 1939–1945* (2005). Efter en systematisk genomgång av de tyska arkiven drar Radowitz bland annat slutsatsen att inte bara dåtidens svenska politiker utan också senare tiders historiker har överdrivit faran för ett tyskt militärt angrepp på Sverige. Det är alltså ett ganska förlegat forskningsläge som Gilmour utgår från.

Gilmour fogar samman den svenska neutralitetspolitiken med handelspolitiken, vilket ger resultat; det blir enklare att se den komplicerade beslutssituation som samlingsregeringen befann sig i än hos till exempel Johansson. Den empiriska framställningen visar hur den svenska

politiken utformades under tryck från å ena sidan Nazityskland, å andra sidan Storbritannien, understött av ett alltmer aggressivt USA. Stalin och Sovjetunionen spelar däremot en perifer roll i boken. Det hade varit mer adekvat att kalla boken ”Hitler, Churchill och Sverige”, men det hade förstas underminerat Gilmours långt drivna småstatsrealistiska perspektiv.

Gilmour gör gång på gång hänvisningar till det förändrade läget i kriget som förklaring till först de svenska eftergifterna för Nazitysklands krav, sedan återtagandet av dem. Även Carlgren använder gärna sådana opportunistiska förklaringar av den svenska politiken. Det är en klar förenkling, menar jag. Den svenska opinionen gentemot Nazityskland och eftergiftspolitikens började svänga redan innan krigslyckan vänt på allvar och det var främst rapporter om tyska övergrepp i Norge som spelade roll.

Den opinionen spelade till exempel en viktig roll när det gäller den långa processen fram till uppsägandet i augusti 1943 av avtalet från 1940 med Nazityskland om transitering av tyska trupper mellan Norge och Tyskland. För Gilmour är det påtryckningar från västmakterna som ledde fram till beslutet, men Rune Karlsson visar i SUAV-avhandlingen *Så stoppades tysk-tågen* (1975) just hur viktig den inhemska opinionsbildningen blev för det beslutet. Det här är typiskt för Gilmours bok: den svenska antinazismen och kritiken av samlingsregeringens politik behandlas styvmoderligt.

En del sakfel stör också framställningen. När Gilmour skriver om den svenska flyktingpolitiken före krigsutbrottet säger han att det inte fanns några kvoter. Det gjorde det visst, vid årsskiftet 1938/39 fanns det fem kvoter med sammanlagt 1 625 platser. Gilmour försvarar den svenska regeringens flyktingpolitik med motiveringen att den inte skilde sig från USA:s eller Storbritanniens, men har bristande kunskaper om den politik han försvarar. Om Raoul Wallenberg säger han att Wallenbergs 20 000 skyddspass gjorde ungerska judar

till svenska medborgare och att detta respekterades av tyska myndigheter. I själva verket utfärdade Wallenberg cirka 10 000 skyddspass och de gjorde ingen till svensk medborgare och de respekterades inte av de tyska myndigheterna men i viss utsträckning av de ungerska.

Den löpande framställningen är hyfsat nyanserad och registrerar åtminstone en del av de problematiska ställningstaganden som samlingsregeringen gjorde. Annorlunda blir det dock i det avslutande kapitlet om ”de arga unga” och deras kritik av småstatsrealismen. Här träder Gilmour fram som en extrem småstatsrealist med skarp kritik mot dem som framfört det moraliserande perspektivet på samlingsregeringens politik. Hårdast är kritiken mot min egen bok *Att bo granne med ondskan* (2011; 2016). Gilmour avfärdar all kritik av samlingsregeringen i allmänhet och Per Albin Hansson i synnerhet, liksom mot det småstatsrealistiska perspektivet. Gilmour menar att min bok kännetecknas av en ”utmanande polemik” mot påstådda svenska moraliska försummelse.

Gilmour avslutar med att ställa upp fem punkter som den som vill göra en ”giltig och objektiv bedömning” av Sverige under andra världskriget måste följa. Enligt den tredje punkten måste man enligt Gilmour inse att kriget inte bara var ett krig för att skydda judar och mot den ”avskyvärda nazismen” utan att kriget också handlade om fem stormakter som kämpade om ”hegemoni och territorium”. (Fem stormakter – är det Japan eller Frankrike som inte får vara med?)

Så var det förvisso, men att andra världskriget fortfarande är så viktigt beror, menar jag, på att allt då sattes på spel. De segrande staterna nöjde sig inte med att erövra territorier (västmakterna var inte speciellt intresserade av att erövra nya territorier) utan förändrade det politiska systemet i de besegrade staterna. För Hitler var kriget därtill ett raskrig: judarna var den viktigaste gruppen som han angrep, men enligt Generalplan Ost som handlade om

hur Nazityskland skulle organisera Sovjetunionen väster om Ural efter en seger, räknade ledande nazister med att 30 till 35 miljoner slaver skulle dö. Det var just det här, att kriget var så mycket mer än ett stormaktskrig som gjorde samlingsregeringens politik problematisk. Sveriges existens som nation stod på spel och regeringens starka prioriteringar av kortsiktiga intressen kom i konflikt med landets långsiktiga intresse av att Nazityskland besegrades i grunden. Detta är ett viktigt skäl till att småstatsrealismen inte håller måttet och att Gilmours bok ger en otillfredsställande bild av de svårigheter Sverige ställdes inför under andra världskriget.

*Klas Åmark*

Mästersångaren från Västerås.  
Set Svanholm. En biografi

*Daniele D. Godor &  
Marie-Louise Rodén*

Atlantis, 2015, 490 s.

Hjältetenoren Set Svanholm (1904–64) var en av Sveriges internationellt mest framgångsrika operasångare under 1900-talet, men han är inte lika väl ihågkommen som Jussi Björling och Birgit Nilsson. Det är därför glädjande att musikforskaren Daniele D. Godor och historikern Marie-Louise Rodén skrivit en mycket gedigen och läsvärd biografi över honom. Boken är inte bara av intresse för operahabituerna, utan som författarna påtalar kan den läsas som ”en resa genom svensk och europeisk kulturhistoria” där många ämnen med större relevans berörs, inte minst Svanholms verksamhet i Nazityskland 1938–43.

Boken bygger på ett noggrant studium av ett omfattande källmaterial, varav den största samlingen är deponerad i stadsarkivet i Västerås. Man önskar dock att författarna inledningsvis hade redogjort lite mer utförligt och systematiskt för källorna och olika källkritiska frågor.

Exempelvis framgår det först längre fram i boken (s. 235) att mycket tyder på att eventuellt komprometterande material från Svanholms verksamhet i Nazityskland rensats ut från handlingarna innan de deponerades. Det är information jag som läsare gärna hade velat ta del av redan från början. Några egenskaper hos källmaterialet nämns visserligen i förordet, till exempel att Svanholm ibland stavade ganska slarvigt. Men medvetenheten om Svanholms "slarv" vid stavningen kunde ha lett till större vaksamhet vid tolkningen av vissa uppgifter i källorna. På s. 73 citeras ett brev där Svanholm efter att ha träffat Felix Saul skriver att han kände denne "bl.a. som en av B.P:s trognaste vapen dragare". Författarna anger att de inte kunna identifiera B.P. Men Felix Saul var en känd förespråkare av tonsättaren Wilhelm Peterson-Berger, vars välkända kritikersignatur var P.-B. Det är således högst troligt att Svanholm helt enkelt kastat om bokstäverna.

Biografen har en helt kronologisk disposition. Även om det fungerar i stort hade boken utan tvekan vunnit på att vissa aspekter hade behandlats mer samlat och systematiskt. Det gäller inte minst en av de frågor som författarna själva framhåller som central (s. 13): Svanholm och nazismen. Ett separat avsnitt om denna fråga hade givit möjligheter till en fördjupad analys och en rikare kontextualisering där man också kunde beaktat mer av den forskning som finns om musik och musikliv i Tredje riket. Fylligare kontextualiseringar är något man kan efterlysa även på andra ställen. Heinz Tietjens Wagner-insceneringar karaktäriseras endast genom några korta meningar som ger ett tämligen negativt intryck av hans registil (s. 185). I ljuset av detta blir Svanholms beundran för Tietjen och hans vilja att samarbeta med honom svår att förstå. Bara genom att konsultera några översiktliga handböcker om Wagner-regins historia, till exempel Patrick Carnegys *Wagner and the Art of the Theatre*

(2013), hade man kunnat ge en rikare och mer nyanserad bild av Tietjens gärning.

Genom hela boken är det för övrigt lite inkonsekvent vilka personer som får en bakgrundsteckning och vilka som det bara tas för givet vilka de är. Friedelind Wagner nämns visserligen bara på tre ställen, men när hennes självbiografiska *Nacht über Bayreuth* citeras för att karaktärisera Wagner-festspelen 1938 är det inte utan intresse att veta att hon var familjens rebell som bröt med modern Winifred och nazismen, och under kriget lämnade Tyskland för England och USA. Det var där i exil som hon skrev nämnda bok, vilken 1945 publicerades på engelska som *Heritage of Fire* (och på tyska i Schweiz samma år). I litteraturförteckningen anger Godor och Rodén missvisande den bibliografiska uppgiften Berlin 1999, trots att de i andra fall är noggranna med information om när den första upplagan av en bok gavs ut. Det hade räckt med en mening eller två för att presentera den relevanta informationen om Friedelind. De kontextualiseringar som jag efterlyser hade således ofta inte behövt vara utrymmeskrävande.

Trots dessa mindre invändningar bör det framhållas att mitt helhetsintryck av boken är mycket positivt. Förutom att den bygger på en gedigen forskningsinsats är den också välskriven och utgör en både spännande och underhållande läsning. Endast i några svagare avsnitt blir det för mycket ren katalogaria över Svanholms föreställningar med uppräknig av alla medverkande sängarkollegor. Godors tyska text har på ett utmärkt sätt översatts av medförfattaren Rodén, något som bidrar till en enhetlig språkdräkt. Användningen av det svenska ordet "föreställning" om framföranden av konsertverk är dock lite störande. Och påståendet att Alban Bergs *Wozzeck* uruppfördes i Stockholm 1957 är förmodligen också en översättningsmiss då det längre ned på sidan helt korrekt framgår att verkets urpremiär ägde rum 1925.

Joakim Tillman

## Morgonrodnad. Socialismens stil och mytologi 1871–1914

Stefan Arvidsson

Nordic Academic Press, 2016, 332 s.

Under läsningen av Stefan Arvidssons bok *Morgonrodnad* blir det efterhand alltmer påtagligt att detta är en bok som vill något och att detta något inte bara har med det inomvetenskapliga syftet att göra. I slutordet skriver Arvidsson personligt om att den humanistiska forskningen har en plikt att visa på kulturtraditioner som kan vara värda att föra vidare och även om detta syfte inte nämns i inledningskapitlets mer stramt hållna redogörelser, är det på intet sätt dolt. Ofta låter författaren ana att boken skulle kunna läsas som en tankebok för en tid då idealismen trängts undan och det krassa egenintresset tilläts ta allt större plats. Ibland uttrycks detta bara i kortfattade kommentarer eller ironiska jämförelser med nutiden. I andra fall, som i skildringen av de småskurna privat-utopiernas uppgång efter de gemensamma utopiernas fall, blir det framställningens huvudsakliga föremål.

Den tidiga socialism som Arvidsson analyserar var däremot otvetydigt rik på drömmar om gemenskap och mer eller mindre förhoppningsfulla föreställningar om en bättre människa i en vackrare värld. Undersökningen knyts explicit till ett brett forskningsfält som i första hand undersöker socialismen som ett slags kultur snarare än som ideologi eller ekonomiskt system. Arvidsson genomför en värdefull inventering av både svensk och internationell forskning, vilken finns pedagogiskt uppspaltad i slutet av boken. Som religionshistoriker vill han analysera ”de känslor, drömmar, önskningar och fantasier som kommer till uttryck i olika ideologiska och kulturella rörelser” och som i sin tur kan knytas till existentiella frågor. Skillnaderna mellan undersökningens empiriska material från ordenssällskapet Knights of Labor i USA och den engelska Arts and Crafts-rörelsen

är så stora att de två exemplen knappast går att jämföra, men det är inte heller Arvidssons syfte. Ambitionen är i stället att lyfta fram hur båda rörelserna förvaldade en socialistisk idealism, vars mål det var att förädla människan genom att förena det estetiska uttrycket med en hög moral. Idealismen är således den kulturella ”stil” som omnämns i bokens undertitel. Dock presenteras begreppet ingående först i det nionde kapitlet, där Arvidsson menar att det syftar på en ”estetisk enhet” knuten till en specifik syn på konstens uppgift i samhället.

Utgångspunkten i myter och estetisk utformning underlättar för Arvidsson att lyfta fram sammanslutningar som aldrig räknats till den socialistiska arbetarrörelsens mittfåra men som var rika på olika typer av symboliska framställningar. Arvidsson argumenterar övertygande för att det på sin tid oerhört omfattade, men idag helt bortglömda, ordenssällskapet Knights of Labor borde inkluderas i socialismens historieskrivning. I stället för att orättvist dömas ut av arbetarrörelsen och dess historiker som en ”utopisk pinsamhet” eller ett uttryck för borgerliga intressen borde denna skrä- och gillesocialism erkännas som en viktig föregångare till senare organisationer. Av Arvidssons analyser framgår det att sällskapet i själva verket företrädde en romantisk, idealistisk socialism med religiösa förtecken. Ritualer och särskilda handslag var medel att moraliskt höja människan och uppta henne i en större gemenskap. Att sällskapet vid en tidpunkt kunde räkna en miljon arbetare som medlemmar visar dessutom att denna socialism inte bara berörde en liten elit. Under en period i amerikansk historia då repressalierna mot medlemmar i socialistiska föreningar var särskilt hård, kunde hemlighetsmakeriet dessutom vara nödvändigt.

Om ordenssällskapet hade många medlemmar men en ganska vagt utarbetad symbolik, var den estetiska utformningen central för William Morris och Wal-

ter Crane, två av den engelska Arts and Crafts-rörelsens portalgestalter. Båda var välkända socialistiska konstnärer redan i sin samtid och de försåg sin konst med uttalade politiska uppdrag. Dels ville man gestalta idéer och sköna ideal, dels hävdade man alla människors rätt att vistas i en vacker miljö med föremål som skapats med glädje. Enligt Arvidsson gick denna tidiga socialistiska idealism under till förmån för en modernism som förvisar alla typer av ideal från konstens område. I synnerhet mot slutet av boken tillmäts denna fundamentala skillnad mellan de kulturella stilarna idealism och modernism stor betydelse för hela undersökningen. I de föregående analyserna är det däremot Arvidssons andra motsatspar, den romantiska kontra den klassicistiska socialismen, som lyser klarast. En inte oansenlig del av analyserna ägnas exempelvis åt att jämföra William Morris romantiska, grönskande utopi med Edward Bellamys klassicistiska, minutiöst ordande utopiska samhälle. Den klassicistiska socialismens förkärlek för frihet, förnuft och harmonisk ordning befinner sig här i konflikt med den romantiska socialismens strävan efter gemenskap, intensitet och äkthet.

Såväl Knights of Labor som Arts and Craft-rörelsen ses som exempel på en socialism som var både idealistisk och romantisk. Förhållandet mellan de olika begreppen förblir annars ganska vagt, kanske för att deras betydelse för forskningsintresset inte framgår helt klart i bokens struktur i form av exempelvis kapitelindelning eller analysteman. Enligt Arvidsson kan traditioner som romantik eller klassicism kombineras med vilken kulturell stil som helst, samtidigt som själva undersökningen tycks visa på hur utomordentligt väl den romantiska socialismen kunde uttryckas med idealismens kulturella stil. Som läsare är det därför svårt att få en överblick över undersökningens myller av symboler, myter och ritualer. I inledningen nämns George L. Mosses kulturhistoriska undersökningar av nazismen som en viktig inspirationskälla, men

Arvidssons undersökning visar indirekt på svårigheterna med att på liknande sätt fånga en så vidsträckt och skiftande rörelse som socialismen.

Tidigt i boken skissar Arvidsson dock på en möjlig färgkodning av de romantiska strömningar som dragit genom socialismen. I Schillers eller Byrons radikala verk ser han den sublimes blå romantiken, medan kristna socialister och ordenssällskap som Knights of Labor står för den andäktigt vita romantiken. Livsreformrörelsens, Arts and Crafts och den senare hippierörelsens romantik är grön och den svärtade romantiken finner man hos socialistiskt intresserade expressionister och surrealisterna. Oscar Wildes egenartade estetiska socialism blir sprakande gul. Karaktäristiken är slående välfunnen och elegant på ett sätt som nästan får den att framstå som intuitiv. Indelningen återkommer kort senare i boken, men hade med fördel kunnat användas mer i analyserna. En stor fördel med denna, och med Arvidssons bok som helhet, är att den öppnar för andra kulturyttringar och influenser som bidragit till de socialistiska föreställningsvärldarna.

*Emma Hilborn*

## Avhandlingar

Leverantörer och profitörer. Olika geografiska områdets och sociala grupperns handel med fästningsbygget Sveaborg under den första byggnadsperioden 1748–1756

*Sofia Gustafsson*

Finska Vetenskaps-Societeten, 2015, 255 s.

Att bygga fästningar var för de tidigmoderna staterna mycket omfattande projekt, som mycket väl kan jämföras med ett modernt samhälles allra största infrastruktursatsningar. Ett av de riktigt stora projekten under svenskt 1700-tal var

byggandet av Sveaborg, ibland benämnt som Nordens Gibraltar. Det är detta projekt Sofia Gustafssons avhandling handlar om, eller mer precist fästningsbyggets upphandling under perioden 1748–56. Tonvikten ligger dock av källtekniska skäl främst på perioden 1751–56. Frågorna hon ställer är primärt vilka geografiska områden och vilka sociala grupper det var som deltog i handeln med byggnadsmaterial. Hon frågar vidare huruvida resurser transfererades från internationell och nationell nivå till det lokala planet samt vilka geografiska och institutionella faktorer som hämmade och gynnade olika gruppers deltagande i upphandlingen.

Gustafsson tar avstamp i den ekonomiske geografen Alfred Webers teori om optimal placering av industriella aktiviteter, en teori som hon delvis modifierar för att fungera i studiens kronologiska kontext. Vidare bygger avhandlingen på Douglass C. Norths institutionella teori, inte minst vad gäller informationstillgångens betydelse för rationella val. Inom de institutionella aspekterna ryms även hur privilegiesamhället satte särskilda begränsningar för olika aktörsgrupper. Därutöver tillkommer ett antal perspektiv som hjälper Gustafsson vidare i analysen, exempelvis sociala nätverk och analyser av patron–klientförhållanden. Teorianvändningen kan dock huvudsakligen sägas vara av *middle range*-karaktär.

Avhandlingen är indelad i sju kapitel. Det första presenterar frågeställning, forskningsläge och metod, medan kapitel 2 behandlar fästningsbygget som sådant. Här redogörs exempelvis för byggets finansiering, olika sätt att organisera mobiliseringen av resurser och upphandlingarnas organisation samt omfattningen generellt. Kapiteln 3–6 utgörs sedan av analyser av olika gruppers och geografiska områdens betydelse som leverantörer till fästningsbygget, exempelvis Helsingfors, Nylands och Tavastehus län liksom militärens egen roll. Kapitel 7 utgörs av en kortare sammanfattning.

Studien är metodologiskt väl genomförd och bakom resultaten ligger utan tvekan ett stort arbete och mycket letande efter uppgifter som sträcker sig långt utanför Sveaborgs och Helsingforstraktens nejder, exempelvis i Visby landsarkiv och på Riks- och Krigsarkiven i Stockholm. I avhandlingen belyses storleksförhållanden av olika art genom pedagogiska jämförelser och tydliga tabeller och diagram. Detta är inte minst förtjänstfullt då diverse penning- och resursflöden ligger till grund för resonemangen. Ett av Gustafssons huvudresultat kan sägas vara att i samband med fästningsbygget var Helsingfors borgare den enskilt största gruppen och stod för omkring 40 procent av den totala upphandlingen. Den lokalt anknutna upphandlingen stiger ytterligare något om också omkringliggande geografiska områden inkluderas. Resultatet anser Gustafsson skiljer sig från förhållandena i Nederländerna och Frankrike, där kapitalstarka entreprenörer från rikets centrala områden ofta var de ledande i konstruktionsarbetena. Sålunda konkluderar Gustafsson att en transferering av resurser från internationell till regional nivå skett. Emellertid var knappast Helsingfors borgare ensamma om att dra nytta av byggnadsarbetena; fästningsbygget involverade en mängd socialt och geografiskt spridda grupper, ett förhållande som Gustafsson förklarar med såväl tidsbrist som lokal resursbrist. Gustafsson diskuterar även privilegiernas betydelse för fästningsbygget och konstaterar att dessa tycks ha varit ifrågasatta; inte minst hade kulturella föreställningar om ståndsmässig näringsverksamhet uppenbarligen börjat luckras upp i de högre stånden. Även om detta senare resonemang för all del kan te sig rimligt mot bakgrund av århundradets förändrade sociala dynamik, måste man kanske ändå fråga sig om något så omfattande som byggandet av Sveaborg verkligen kunde ske under ett strikt beaktande av samtliga regler och förordningar som omgärdade ständs- och privilegiesamhället. Kanske var ett fästningsbygge i Norden



helt enkelt för stort för att sådana påbud skulle kunna iakttas fullt ut alldeles oavsett privilegiesamhällets tillstånd.

Några ord ska också sägas om framställningens utförande. Jag hade gärna sett att varje kapitel inleddes med en kortare introduktion där kapitlets roll i avhandlingen som helhet och dess närmare betydelse för avhandlingens frågeställningar hade presenterats. Likaså hade en kortare sammanfattning i slutet av varje kapitel varit önskvärd. Där kunde de mest centrala resultaten tydligare markerats och dess betydelse för den fortsatta framställningen understrukt mer. Att så inte riktigt görs är synd av två anledningar. För det första hamnar Gustafssons resultat något i bakgrunden. För det andra lämnas läsaren något i ovisshet om vilken betydelse han/hon ska tillmäta det som just har lästs i relation till studiens övergripande frågeställning. Detta hade kunnat åtgärdas med en något tydligare resultatmarkering.

Avhandlingens undersökningar är som nämnts grundligt genomförda och diskuteras utförligt metodologiskt. Däremot finns en del tidigare forskning som hade kunnat utnyttjas i större omfattning än vad som nu är fallet. En sådan forskningsdiskussion rör debatten om den militära revolutionen och den tidigmoderna statens framväxt. Framför allt behandlas här olika aspekter av krigföringens förändrade förutsättningar från omkring 1500 och framåt. Debatten rymmer flera olika skolor. En av dem pekar passande nog ut nya och betydligt dyrare fästningsanläggningar som den mest centrala orsaken till en kostnadsexpansion som i sin tur drev staten mot allt bättre kontrollerande och fiskala instrument. Gustafsson hade här med hjälp av avhandlingens resultat kunnat lämna väsentliga bidrag till debatten för svenskt vidkommande. Sveaborg kan nämligen inte, åtminstone inte under den period som hon studerat, sägas ha haft en sådan inverkan som ibland gjorts gällande i denna debatt. Detta eftersom inte svenska skattebetalare utan Frankrike via subsidier

till stora delar finansierade bygget. Gustafsson visar därutöver att de ekonomiska konsekvenserna av denna jätteinvestering inte heller tycks ha resulterat i några större varaktiga institutionella förändringar på varken lokal eller nationell nivå. Det skapades exempelvis egentligen inte några nya större institutioner för att möta behoven av särskilda produkter. I stället var det vanligen stora och redan etablerade producenter och leverantörer som stod för dessa. Här kan exempelvis nämnas de som redan var engagerade i kalkframställningen på Gotland. Med detta sagt finns det alltså i avhandlingen uppslag för flera framtida artiklar, vilka utan tvivel borde röna såväl nationellt som internationellt intresse.

*Fredrik Thisner*

Pennförfare i periferin.  
Österbottniska sockenskrivare  
1721–1868

*Arja Rantanen*

Åbo Akademis förlag, 2014, 342 s.

Under den tidigmoderna perioden ökade läs- och skrivkunnighetens betydelse. De aktörer som behärskade det skrivna språket besatt därmed kunskap högt eftertraktad av människor som inte kunde läsa eller skriva. Sockenskrivarna, ett slags formell förtroendeman för allmogen som bara verkar ha existerat i norra Sverige och i Finland, var just sådana aktörer och det är just de som står i fokus i Arja Rantanens avhandling.

Rantanen, som till vardags är direktör för Vasa landsarkiv, har skrivit en kollektivbiografi över sockenskrivarna i Österbotten från 1721 till och med den finska kommunalreformen 1868. Närmare bestämt har hon undersökt de 17 socknar som från och med 1775 kom att utgöra Vasa län, en blandning mellan svenskspråkiga kustområden och finsktalande inland. Något explicit formulerat syfte saknas men det framgår likväl av Rantanens frågebat-

teri (34 frågor) att det är sockenskrivarnas socioekonomiska situation och villkor, samt deras praktiska funktion i socknarna, som avhandlingen behandlar. Med andra ord är Rantanens syfte att undersöka 1700- och 1800-talens österbottniska sockenskrivare som personer och som institution. Rantanen använder sig av den kollektivbiografiska metoden där hon bland annat har sammanställt en matrikel med biografisk information. Undersökningen bygger på ett i min mening imponerande varierat källmaterial, bestående av framför allt administrativa och juridiska källor genererade på central, regional och lokal nivå. Andra typer av källor har emellertid också konsulterats, bland annat tre sockenskrivares personarkiv.

Undersökningen inleds med rekryteringsprocessen. Det verkar som att landshövdingen emellanåt blandade sig i denna under 1600-talet, men att han därefter höll sig utanför tillsättningsärendena, även om han ibland kunde lämna förslag på kandidater. Församlingsprästen kunde också spela en aktiv roll i tillsättningsprocessen och agera uttolkare av vilka kandidater som var lämpliga, och det hände att också den avgående sockenskrivaren rekommenderade en efterträdare. Bönderna själva kunde vägra anställa en ny sockenskrivare som emellanåt ansågs onödigt och dyr. Oftast ansökte bara en person och förutom kompetens i finska, svenska, matematik och kanslispråk verkar pålitlighet och erfarenhet ha varit värdesatta kvaliteter.

Sockenskrivarna i Österbotten var mångsysslare i den lokala förvaltningen. Hela 75 procent av de 238 kandidater som undersökts hade något slags tjänstebakgrund inom staten. Ofta fortsatte de kandidater som framgångsrikt kandiderat till posten att inneha andra poster jämte sockenskrivarsysslan. Ungefär 60 procent hade andra poster bredvid, mer än hälften av dessa var länsmän. Förvaltningsförankringen kan också ses i familjebakgrunden där fäderna framför allt var präster, sockenskrivare och andra typer av lokala ämbets-

män. Dessutom stammade en anseelig del av sockenskrivarna från bönder, även om Rantanen bara tar fasta på dem som hade präst- eller ämbetsmannabakgrund. Sockenskrivarna kom oftast från samma län och tjänstgjorde under en relativt kort tid. Nästan en tredjedel var yngre än 29 år vid tjänstestilletträdet.

Ett av de i mitt tycke mest intressanta resultaten är hur sockenskrivarens uppgifter utvecklades över tid. Posten instiftades av Gustav II Adolf som en hjälp till allmoget vid skatteindrivningen och det var alltså framför allt en post kopplad till den tidigmoderna svenska statens resursuttag. Allteftersom utvecklades sockenskrivaren emellertid till en allt i allo i socknen. Samtidigt som sockenstämmans betydelse i den lokala politiska kulturen ökade inlemmades sockenskrivaren i dess förvaltning och procedurer, med allt ifrån bokhållning till protokollföring till dagsverkskyldigheter. Sockeninvånarna verkar också i stor utsträckning ha anlitat sockenskrivarna för privata ärenden såsom arvskiften, hemmansköp och boppuppteckningar. Likt Mats Hallenbergs studie av 1500-talets svenska fogdar visar Rantanen hur en institutions syfte och roll kunde skifta över tid.

I det sista kapitlet studeras sockenskrivarnas roll vid konflikter mellan lokalsamhället och andra aktörer, närmare bestämt tre konflikter från 1700-talet och två från 1800-talet. Det verkar inte som att sockenskrivarna här spelade en aktiv roll. Det vill säga, så vitt källmaterialet visar förde de inga nyckelhandlingar eller fick representera socknarna gentemot centralmakten i någon större utsträckning. Sockenskrivarna skrev fullmakter, läste upp inkomna skrivelser och skötte andra liknande sysslor, inte mer. Originalsuppliker från socknarna har inte kunnat undersökas då de tidigare gått förlorade; eventuellt hade de kunnat visa något annat. Enligt Rantanen kan sockenskrivarnas blygsamma bidrag vid skarpt läge antingen ha berott på deras

bristande kompetens eller på deras egen rädsla för att bli straffade av kronan.

Det finns en del att anmärka på i Rantanens avhandling, både stort och smått. Studien hade nog mått bra av en till genomskrivning; i synnerhet första kapitlet är emellanåt rörigt och slarvigt. Till exempel saknas ett explicit syfte och Eva Österbergs tes om interaktionsstaten beskrivs via Börje Harnesks referat. Undersökningens paketering är med andra ord bristfällig.

Inte heller knyter Rantanen sin undersökning till de stora forskningslägen som existerar kring statsförvaltning, ämbetsmännens sociala bakgrund och aktörskap eller skrivarnas roll i den politiska kulturen. De norska *sorenskrivarna* nämns exempelvis inte fastän de hade en viktig roll i de norska socknarnas politiska agerande; bland annat skulle alla suppliker från socknen skrivas av sorenskrivaren. Likaså saknar jag referenser till forskning om skrivkunniga utan formell position som erbjöd sina tjänster till allmänheten, till exempel 1800-talets *Winkelschreiber*. Ett till synes glest befolkad finskt-svenskt forskningsläge hade kunnat vägas upp med fler internationella utblickar.

Slutligen är vissa statistiska tolkningar bristfälliga. Ett sådant exempel är resultatet från kapitlet om bouppteckningar. Där visar Rantanen att andelen boppuppteckningar författade av sockenskrivare ökade från 25 till 60 procent om man jämför 1770- med 1790-talet. Problemet är att urvalet inte är likadant. Hennes data från 1790-talet bygger på fler socknar än siffrorna från 1770-talet och det är just de tillagda socknarna som bidrar till den markanta ökningen. Om de tas bort är andelen i stort sett oförändrad. Frågan är snarare varför det var så stor skillnad mellan socknarna och om den varit ännu större tidigare. I ett annat fall tar Rantanen fasta på att en andel av sockenskrivarnas fäder var präster men förbiser nästan helt att en lika stor andel fäder var bönder.

Med detta sagt så är studiens resultat högst intressanta. Med hjälp av ett stort och varierat källmaterial bidrar Rantanen

med ny kunskap om en grupp aktörer relevanta för många fält. Hennes resultat förtjänar uppmärksamhet från forskare intresserade av statsformering, skrivkunighet, politisk kultur, förvaltningshistoria och socialhistoria. Förhoppningsvis kan Rantanens undersökning inspirera till fler studier av sockenskrivarna och alla andra som utgjorde den tidigmoderna förvaltningens fotfolk.

*Martin Almbjär*

### The Voice of the People? Supplications Submitted to the Swedish Diet in the Age of Liberty, 1719–1772

*Martin Almbjär*

Historiska studier: Skrifter från Umeå universitet, 2016, 303 s.

Under de senaste decennierna har historie-skrivningen om tidigmodern tid alltmer fokuserat på interaktionen mellan överhet och undersåtar. Man har intresserat sig för hur kungamakten legitimerade sitt styre både i ord och handling, exempelvis genom propagandistiska manifestationer och genom att i olika kanaler låta undersåtarna komma till tals med makten. En sådan kanal var suppliker, skrifter med artikulerade önskemål som ofta ställdes till kungen eller hans representanter i myndigheter och länsstyrelser. I Martin Almbjärs avhandling är det dock suppliker ställda till frihetstidens ständer som ägnas en ingående studie. Denna epok utgjorde, med författarens term, *peak supplik*: undersåtarna hade fler legala, politiska och administrativa kanaler för att uttrycka sina önskemål än vid någon tidigare tidpunkt.

Med utgångspunkt i ett omfattande och insiktsfullt framställt internationellt forskningsläge urskiljer Almbjär tre aspekter på supplikinstitutionen: en juridisk, där kungamakten såsom högsta garant för rättvisa och beskyddare av lagen hade till uppgift att behandla suppliker; en admi-

nistrativ, då behandlingen av suppliker alltmer blev en integrerad del av myndigheternas rutinarbete; slutligen en patriarkal, då behandlingen av supplikerna var ett uttryck för de styrandes nåd gentemot undersåtarna, som också hjälpte regimen att undanröja de impopulära företeelser som supplikerna vände sig emot.

Det källmaterial som Almbjär använder sig av är de listor över suppliker som den så kallade Urskillningsdeputationen lämnat efter sig. Denna deputation var riksdagens egen grindvakt som avgjorde vilka suppliker som skulle avvisas och vilka som skulle remitteras till olika ständerorgan, som i sin tur avgjorde om supplikerna skulle beviljas. Inte färre än 14 000 suppliker är listade mellan åren 1723 och 1772. För att göra datamängden hanterbar har författaren valt ut tre kronologisk nedslag (riksdagarna 1726–27, 1746–47 och 1771–72) och från dessa slumpmässigt valt ut en tredjedel av listornas framställning av suppliker, sammanlagt 1 400 stycken. Utifrån noggrant kalibrerade kategorier har suppliklistorna ägnats en ingående kvantitativ analys; bilagan med tabeller är över 35 sidor lång. Detta är en imponerande insats, som genom den stora datamängden ger författaren möjlighet att dra generella slutsatser. Självklart förlorar författaren härigenom möjligheten att ge en rik kontextualisering av enskilda suppliker, men att se skogen i stället för att fokusera på enstaka träd medför också fördelar. Vad man kan invända mot är snarare framställningssättet, då diskussionen av de kvantitativa resultaten inte förs i anslutning till presentationen av dessa, utan kommer först i de avslutande kapitlen.

De kvantitativa studierna har genererat en mängd olika resultat, varav endast några få kan nämnas här. Det första kronologiska nedslaget 1726–27 domineras av stora nordiska krigets efterverkningar i form av krav på kronan som undersåtarna hade. Framför allt rörde det sig om personer med anknytning till staten som krävde återbetalning av skulder, pensioner för statlig tjänst, innehållna löner med mera. Kvinnor är

generellt sett underrepresenterade i supplikmaterialet, men under just denna riksdag är förekomsten av kvinnliga supplikanter förhållandevis hög, vilket förklaras av att de tillhörde statsanknutna hushåll som uttryckte krav på pensioner och liknande. Adel och ofrälse ståndspersoner dominerar annars skaran av supplikerande undersåtar vid denna riksdag, då den ojämförligt största mängden suppliker lämnades in. Dessutom accepterades över 60 procent av dem av Urskillningsdeputationen, den högsta siffran i materialet. Hur stor andel som sedan beviljades ger materialet dock inte svar på.

För att minska det stora antalet skrivelser beslöt ständerna att genom olika förordningar och plakat reglera i vilka typer av ärenden som undersåtarna hade rätt att begära rättelse. Brott mot dessa föreskrifter skulle rendera dryga böter. Till att börja med var regelefterlevnaden dock tämligen låg – majoriteten av supplikanterna bröt mot lagstiftningen. Men efter hand förändrades detta, vilket författaren delvis förklarar med att riksdagens arbetssätt över huvud taget fick fastare former i takt med att ständerna genomgick en lärandeprocess under frihetstidens många och långvariga riksdagar. Denna institutionalisering av supplikerna diskuteras med utgångspunkt i institutionell teori, i dess sociologiska skepnad, där *logic of appropriateness* är ett nyckelbegrepp: aktörerna styrs av regler som föreskriver vad som uppfattas som lämpligt, legitimt och korrekt. Det går att resa invändningar mot denna teori, som kan te sig begränsad i synen på mänskligt handlande. Författarens teorianvändning är dock som väl är inte dogmatisk; denna teori är inte det enda verktyg han använder för att tolka empirin. Tillämpning av den svenske statsvetaren Andreas Duits analytiska begrepp *reproductive rules* och *reproductive practices* framstår som fruktbar. Frågan om varför den tidigmoderna institutionella miljön så ofta präglades av osäker praxis är tankeväckande. Man får ofta intrycket av att varken statsledningen

eller undersåtarna förväntade sig att lagstiftningen skulle följas, vilket gör att steget mot en ökad laglydnad blir desto intressantare att följa.

En annan förklaring som författaren ger till den stärkta regelefterlevnaden är att förordningarna i allt högre utsträckning tillgodosåg ofrälse undersåtars, och särskilt ofrälse riksdagsmäns, önskemål. Såväl bönder som borgare ökade sin andel av supplikmängden under frihetstidens senare del. Framför allt började enskilda städer söka hjälp i form av konkurrensbegränsning. En annan typ av ärenden som blev vanligare var överklagan av tjänstetillsättningar – tills sådana ärenden förbjöds. Även om supplikinstitutionen således kom bredare grupper till godo förblev den en kanal för samhällets över- och mellanskikt, trots att fattigare supplikanter slapp den stämpelskatt på skrivelserna som bättre bemedlade tvingades betala. Det framstår som sannolikt att både de höga böterna för otillåtna suppliker samt den goda känndomen om juridiska förhållanden och retorisk praxis var höga trösklar som det var svårt för undersåtar med sämre ställning i samhället att forcera.

Supplikinstitutionen hade stor betydelse för de frihetstida ständernas legitimitet i förhållande till undersåtarna. Riksdagen behandlade också suppliker riktade mot beslut fattade av Kungl. Maj:t, vilket i praktiken gjorde den till rikets högsta domstol. Över huvud taget är Almbjärs avhandling uppslagsrik och innehåller insiktsfulla analyser byggda på grundliga empiriska genomgångar, varför slutomdömet måste bli övervägande positivt.

*Joakim Scherp*

## Äreminnen. Personmedaljer och social status i Sverige cirka 1650–1900

*Martin Tunefalk*

Nordic Academic Press, 2015, 389 s.

Martin Tunefalks avhandling *Äreminnen* behandlar personmedaljen, ett föremål som en gång i tiden tillmättes högt prestigevärde och stor status, men som idag knappast står högt på önskelistan för den som vill visa sig betydelsefull och framgångsrik. Med personmedaljer avses medaljer över enskilda, levande eller döda icke-kungliga personer. Medaljer, också kallade skådepenningar, är föremål som ska beskådas och tolkas. Tunefalk talar om "medaljmediet", det vill säga medaljen som en form av kommunikation, ett medium som förmedlar och formar föreställningar om vad som är storslaget och eftersträvansvärt.

Avhandlingen handlar om den prestige, ära och status som medaljerna beskrev och förmedlade. Bland Tunefalks frågor kan särskilt dessa nämnas: Vilka människor och samhällsgrupper tilldelades medaljer, och varför just dessa? Hur och varför uttrycktes ära och prestige på ett visst sätt i text och bild? Hur kan vi förstå medaljernas budskap och vad säger de om samhället och om hur det förändrades över tidsperioden?

Personmedaljerna är ett intressant och väl valt material att studera över lång tid. Som Tunefalk konstaterar är medaljkonsten sig mycket lik under hela perioden cirka 1650–1900. Samtidigt sker förändringar både i fråga om vilka som hyllats och för vad. Det är belysande att jämföra medaljer från olika sekel. På 1600-talet var det exempelvis bördens och den höga sociala ställningen, inte handlingarna eller vad personen uppnått, som lyftes fram i medaljerna. Under 1800-talet kom detta förhållande att helt vändas i sin motsats.

Det var under renässansen som man först började slå medaljer eller minnespenningar som efterliknade de antika mynten. Att slå medaljer var billigare än att låta måla

porträtt, och på 1500-talet blev detta vanligt bland de europeiska furstarna. I det svenska riket var det Erik XIV som lät slå de första medaljerna, till minnet av Gustav Vasa. Den första medaljen över en person som inte var av kunglig börd slogs 1614 över riksdroten greve Magnus Brahe som detta år utnämndes till president vid den nyinstiftade Svea hovrätt. Följande två personmedaljer slogs på 1650-talet. På 1660-talet slogs elva medaljer och under seklets tre sista decennier ytterligare 36. Under de båda efterföljande århundradena kom allt fler medaljer att slås över enskilda personer. Adeln intog också fortsättningsvis en särställning men fick i allt högre grad sällskap av vetenskapsmän, konstnärer, köpmän, fabrikkörer, författare etcetera.

För att kunna studera förändring har Tunefalk delat in den långa undersökningsperioden i halvsekullånga delperioder. Han studerar kvantitativt i hur stor utsträckning medaljer under dessa fem perioder har tilldelats högadel, adel och ofrälse, liksom män, kvinnor och barn. Därefter har Tunefalk kvalitativt studerat hur storhet och status uttrycktes i ord och bild och under vilka institutionella omständigheter. Var det vapensköldar, klassiska metaforer och personifikationer eller konkreta och verkliga saker som avbildades? Skedde det på latin eller svenska? Var det adelstitlar, ämbets titlar eller företag som räknas upp?

Den som är intresserad av personmedaljer och medaljkonst får sitt lystmäte i denna avhandling. Tunefalks intresse rör emellertid inte enbart medaljerna. Hans målsättning är att också kunna säga något nytt om hur det förmoderna ståndssamhället upplöstes och om övergången till det moderna samhället. Tunefalk utgår från tanken att det finns en klar skillnad mellan tidigmodern och modern tid. Samtidigt ser han förändringen som en kontinuerlig process, och det är denna förändringsprocess som han vill undersöka.

Övergången från det förmoderna till det moderna är inte fullständigt annorlunda eller överraskande i Tunefalks version, stu-

derad genom personmedaljernas hyllningar. Tunefalk kan beskriva personmedaljernas förändringar med hjälp av sådana centrala teoretiker som Jürgen Habermas och Max Weber. I likhet med tidigare forskning om kvinnor, släkt och adliga nätverk konstaterar Tunefalk att kvinnor oftare tillskrevs ära då familjen, ätten och bördens var självklara faktorer vid förhandling om status och ära, medan detta blev mindre vanligt när personliga bedrifter och individuella framgångar blev mer viktigt.

Teoretiskt tar avhandlingen fasta på den språkliga vändningens fokus på diskurser och språk. Undersökningen utgår från, och strävar efter att visa, att historisk och ideologisk förändring är beroende av diskursiva förändringar. Tunefalks utgångspunkt är att personmedaljernas budskap inte är speglingar av redan formulerade idéer och föreställningar som uppkommit på annat håll i samhället. Det är enligt Tunefalk i stället i diskursen som möjligheten till förändring föds. Genom sin minutiösa studie av medaljernas mottagare och "språkliga uttryck" visar Tunefalk hur sådana diskursiva förändringar har skett som en ständig process. Han visar samtidigt att det inte var uppkomsten av nya sociala grupper som gav upphov till förändringar i medaljmediet. Det var exempelvis inte lågadeln som förde in ämbets titlarna i medaljmediet under 1600-talets andra hälft, utan det gjorde redan de aristokratiska riksråden, men obetitlade adliga ämbetsmän kunde sedan utnyttja möjligheten att lyfta fram höga ämbeten i stället för som tidigare grevskap eller friherreskap. Det var inte de ofrälse ståndspersonerna som på 1700-talet införde flit, medborgarskap och arbete för det gemensamma goda som eftersträvs värda dygder i medaljernas bildvärld, utan det skedde redan i personmedaljer över adelsmän. Förändring och kontinuitet är knutna till varandra och är varandras förutsättningar.

Tunefalks avhandling är noggrann och gedigen, om än ibland något mångordig. Att medaljerna behandlas som en stor

korpus och studeras över en lång period är en styrka. Ibland framstår ändå personmedaljernas språk och diskurser, som Tunefalk beskriver dem, som en avskärmad värld som förändras helt oberoende av omgivande sammanhang.

Analysen av personmedaljerna hade vunnit på att knyta an till de kungliga medaljerna som företeelse. Detta gäller inte minst för 1600-talet, då den svenska aristokratin började slå medaljer över sig själv, och således tog över ett medium som tidigare endast hade brukats av svenska monarker, något som rimligtvis bör ses i ljuset av att den svenska högadeln då hade tillskansat sig stor makt under drottning Kristinas förmyndartid. Genom reduktionen och det kungliga enväldet underminerades i sin tur högadelns position kraftigt, samtidigt som monarkens ställning stärktes. Att adeln under denna tid omformulerade det språk och de argument som användes i personmedaljerna kan knappast ha varit helt frikopplat från detta.

Därutöver förefaller det osannolikt att de svenska personmedaljerna skulle ha tillkommit fullständigt utan utländskt inflytande. Tunefalk gör inga försök att jämföra den svenska medaljhistorien med den i andra europeiska länder. Detta beror möjligen på avsaknaden av motsvarande undersökningar om personmedaljer i exempelvis Frankrike, Danmark eller Ryssland, men klassiska medaljhistoriska verk kunde säkert ha givit något. Nu framstår de svenska personmedaljerna, aktörerna och de diskursiva förändringarna som isolerade svenska företeelser. Detta är en besynnerlig blind fläck i undersökningen som i övrigt inte saknar hänvisningar till internationell forskning.

Trots dessa invändningar finner jag Tunefalks avhandling både innehållsrik och gedigen. Dess lite tillkrånglade vetenskapliga språk kan irritera, men om man inte låter sig störas av det ger läsningen rik utdelning i form av spännande perspektiv och insikter.

*Henrika Tandefelt*

Inför högsta instans. Samspelet mellan kvinnors handlingsutrymme och rättslig reglering i Justitierevisionen 1760–1860

*Elin Hinnemo*

Acta Universitatis Upsaliensis, 2016, 243 s.

Elin Hinnemos doktorsavhandling i historia, *Inför högsta instans*, är en undersökning av de problem som förde kvinnor inför den högsta rättsliga instansen i landet under sent 1700-tal och förra delen av 1800-talet. I fokus står frågan om kvinnors handlingsutrymme under perioden. Studien tar sin utgångspunkt i Justitierevisionens arkiv och de områden som analyseras är egendom, arbete och handel, myndighet och äktenskap. Hinnemo har gjort nedslag vart tjugonde år i det omfattande materialet. Majoriteten av kvinnorna i källorna var ogifta, vilket till stor del beror på att de ansökte om myndighet. Detta hängde samman med att gruppen ogifta kvinnor starkt ökade under perioden och 1850 var uppe i drygt 40 procent. Om man räknar bort ansökningarna om myndighet är däremot kvinnorna mer jämnt fördelade avseende civilstånd, med en svag övervikt för gifta.

I periodens början kom de flesta av kvinnorna i materialet från samhällets högre skikt, och andelen borgerliga grupper var också betydande. Den grupp som ökade mest påtagligt under perioden var den med ursprung i samhällets lägre skikt. Många ur denna senare grupp förekom i brottsmål och verkar ha fått hjälp att skicka in överklaganden till Justitierevisionen. Ärenden som gällde arbete, handel och myndighet ökade påtagligt efterhand, men ansökningarna om myndighet avtog kring 1860. Detta hängde samman med den ändrade lagstiftningen som genomfördes 1858, då alla ogifta kvinnor över 25 år som ansökte om myndighet fick denna beviljad. Änkorna var den största gruppen som sökte till Justitierevisionen i egendomsärenden, vilket styrker den tidigare bilden av änkor

som myndiga i ärenden om jordägande. Här fanns få ogifta kvinnor, vilket också stämmer överens med lagtolkningen att denna grupp saknade rättskapacitet och dispositionsrätt i frågor om egendomsinnehav. Generellt sett kom de kvinnor som förekommer i Justitierevisionens handlingar om egendom från samhällets elitskikt, där konflikter om fast egendom var viktiga. Dessa ärenden gällde främst egendom på landsbygden. Elitgruppen var däremot så gott som frånvarande i frågor om handel och arbete, och dessa sistnämnda ärenden var en tydlig stadskategori. Under 1800-talet ökade också antalet ärenden om hustrur och änkor som ville bli ansvarsbefriade från makens skulder efter dödsfall eller konkurs.

Kvinnorna argumenterade för större handlingsutrymme och de använde sig i första hand av tre olika typer av argument: Först åberopades de regler som faktiskt fanns. För det andra framhävde de sig själva som hårt arbetande och ansvarstagande. Det tredje argumentet var att de hade en aktad position i lokalsamhället, exempelvis som hustrur med hushållsansvar. Ett par tydliga trender urskiljs under perioden. Den första är en process mot ökad betoning av formella regler, en ökad enhetlig och statlig reglering, och en försvagning av släktens inflytande över jorden. Vi ser också en utveckling av reglerade marknadsrelationer. Den andra trenden innebar en minskad reglering av hushållets inbördes relationer. Positionen som matmoder och hushållsansvarig framhävdes under hela undersökningsperioden, men förlorade efterhand sin rättsliga betydelse. Ett viktigt resultat i avhandlingen är den märkbara förskjutningen av hur man såg på kvinnornas handlingsutrymme. Det blev tydligare skillnader mellan vad som var rättsligt reglerat och vad som inte var det. Utrymmet för tolkning och argumentation krympte.

Elin Hinnemos avhandling är ett imponerande arbete med en djupdykning i ett stort, snärigt och inte helt lättarbetat material. Många av resultaten ligger i linje

med tidigare forskning, men ett tydligt och intressant resultat är att samtidigt som vi ser en begynnande process av emancipation för ogifta kvinnor med början i den förändrade lagstiftningen om myndighet från 1858, så ser vi även en inskränkning av gifta kvinnors handlingsutrymme i och med att en arena för informell förhandling togs bort.

*Eva Helen Ulvros*

### Förbjudna förbindelser. Föreställningar kring incest och incestförbud i Sverige 1680–1940

*Bonnie Clementsson*

Universus Academic Press, 2016, 397 s.

Bonnie Clementssons avhandling *Förbjudna förbindelser* behandlar incestbrottet i Sverige från slutet av 1600-talet fram till 1900-talets början. Avhandlingen spänner således över en lång tidsperiod och är baserad på ett stort källmaterial. Detta utgörs huvudsakligen av dispensansökningar, brottmålsprotokoll, lagförarbeten och riksdagsprotokoll.

Incest betraktas idag vara ett mycket grovt brott. Det gjorde det även på 1600-talet. Det är bara det att då ingick så mycket mer i definitionen av vad incestbrottet var för något än vad som är fallet idag. Alla sexuella relationer mellan parter som var släkt med varandra var då strängt förbjudna, och detta gällde inte endast biologiskt släktskap (kyldskap) utan även genom ingiften (svägerskap). Detta betyder att incest under 1600- och 1700-talen i regel handlade om två vuxna personer som blev kära och ville gifta sig, men där släktskap (också på långt håll) satte käppar i hjulet sedan lagen strängt förbjöd sådana förbindelser. Det är här som dispensansökningarna kommer in i bilden. Här var det fråga om önskade, frivilliga relationer. Likafullt var de förbjudna i lagen.

Studiens teoretiska utgångspunkt är att



normer formas och vidmakthålls i samspel och interaktioner mellan människor. Dispensansökningarna fungerar i det sammanhanget som en spegel av just sådana förhållanden. Här möttes människors önskningar (som alltså inte var lagliga, fastän kanske både behjärtansvärda och praktiska) och bröts gentemot en formaliserad ordning och rättstillämpning. Just det faktum att de ansökande argumenterade för sin sak och att tjänstemännen tog ställning i det individuella fallet, gör dispensansökningarna till ett fruktbart källmaterial och speglar att gränsdragningen gentemot släktbaserade äktenskap inte var statisk utan hela tiden utmanad – och föränderlig.

Clementssons avhandling tar ett imponerande tidsgrepp. 250 år måste i och för sig inte nödvändigtvis ses som en uppseendeväckande lång tid. Det beror förstas på vad som studeras. De 250 år som Clementsson hanterar är emellertid en period i Sveriges historia – och Europas – då betydande kulturella, ekonomiska och ideologiska omdaningar ägde rum. Syftet med studien är att ”analysera vilka normer och kulturellt betingade värderingar som har legat till grund för den teoretiska regleringen och den praktiska hanteringen av incestären den i det svenska samhället från sent 1600-tal fram till omkring 1940” (s. 14).

Genom den långa tidsperioden blottlägger Clementsson också stora samhälleliga förändringar i synen på äktenskapsbaserade relationer. Vid slutet av 1600-talet, där studien tar sitt avstamp, är lagstiftningen sträng gentemot både svägerskaps- och kyldskapsrelationer. Dödsstraff väntade dem som ingått sådana relationer och där handlingarna uppenbarades och erkändes. Brottet kunde då vara ett av de allra grövsta, ett så kallat högmålsbrott. Här stod själva handlingen i centrum, det vill säga den sexuella förbindelsen. Handlingen vredgade guden och måste sonas genom straffet.

När studien avslutas på 1940-talet är förhållandena snarast de omvända. Gud är inte längre med i diskussionen och i stort

sett alla av de släktskapsrelationer som var förbjudna på 1600-talet är nu avkriminaliserade. Det som i denna omvandling fortfarande stod kvar som förbjudet var de framför allt lodräta släktskapsrelationer där parterna stod mycket nära varandra biologiskt och socialt, som exempelvis far och dotter eller mor och son. Det är i detta tidsskede som brottet kom att ses som en handling av tvång, våld och övergrepp. Denna förskjutning kom också att förändra synen på själva handlingen. Om det under 1600-talet var den sexuella akten som hade stått i centrum kom nu *uppsåtet* med handlingen att tillmätas ett större intresse. Härmed kom intressant nog även förövaren att betraktas som ett offer. Denne ansågs huvudsakligen komma ur de längre samhällsskiktens smutsiga omständigheter, oförmögen att stå emot sexuella impulser på grund av genetiskt och socialt arv. Clementssons studie visar med andra ord på en nästan total omvandling från 1600-talets slut till 1900-talets början: samma handling som renderade dödsstraff skulle 250 år senare inte ens vara olaglig.

Clementsson tecknar incestbrottets förändring över perioden som att under 1600-talet ha varit ett religionsbrott, under 1700- och 1800-talen ha varit mer av ett sedlighetsbrott och slutligen mot mitten av 1900-talet ett våldsbrott. Orsaken bakom dessa förskjutningar finner Clementsson i de kulturella och ekonomiska förändringar som sköljde över Sverige och Europa vid samma tid. Ideal om hierarki och lydnad bröts och försköts gentemot nya ideal om individuell lycka och frihet. Detta kom i sin tur att genomsyra samhällslivet på snart sagt alla nivåer. Clementsson betonar hur detta kom att förändra synen på hushåll och lokalsamhälle, på kärlek och passion, på äktenskapsparternas ålder, ja till och med på själva äktenskapsinstitutionen, och att allt detta var faktorer som bidrog till att förändra normer kring definitionen av incestbrott.

Detta är en gedigen, välskriven och lättläst avhandling. Stilen och språket

är enkelt, i ordets allra bästa bemärkelse. Clementsson läser brottmålsprotokoll och dispensansökningar på ett sätt som förbinder oss med dem som levde en gång, med människor som agerade för att ordna sina liv, och vars samspel med aktörer på olika samhällsliga nivåer ju bildar en väsentlig grund för att alls kunna säga någonting om incestbrottets förändring.

Jag skulle avslutningsvis ändå vilja skicka med en liten invändning, och den handlar om vad avhandlingen egentligen har visat för något. Clementssons framhåller alldeles på slutet att avhandlingens främsta resultat är att den har kunnat visa att skiftande normer och föreställningar har påverkat synen på incest vid olika tidpunkter. Men nog är det väl så det brukar vara när det kommer till historisk förändring? Jag finner det främsta resultatet snarare vara *innehållet* i dessa normer, och att detta innehåll på ett intressant sätt indikerar att vi här har att göra med något beständigt – synen på sexuella relationer och behovet av att definiera dem. Bonnie Clementssons undersökning visar, menar jag, att även om uppfattningar om ålder, kärlek, passion, makt och biologi har förändrats genom århundradena, när det kommer till normer kring sexualitet, består de som fenomen. Alltjämt är det just sådana begrepp som används när sexualitetens gränser ska definieras.

*Annika Sandén*

Att ersätta det oersättliga.  
Statlig gottgörelse för ofrivillig  
sterilisering och vanvård av  
omhändertagna barn

*Malin Arvidsson*

Örebro studies in history, 2016, 222 s.

Vem bär ansvaret för övergrepp begångna i det förgångna? Den frågan har diskuterats i olika sammanhang både bland historiker och politiker. Definitionen av begreppet "övergrepp" har varierat över tid och tolkats olika av skilda grupper beroende

på vilken position dessa har i samhället. Har vi som historiker över huvud taget rätt att moralisera över skeenden i det förflutna, eller är vår uppgift att endast lyfta fram lärdomar av historien och där- efter låta andra döma? Malin Arvidsson använder inte begreppet "övergrepp" i sin avhandling, men hon konstaterar att en grundläggande omvärdering av tidigare "brister" i lagstiftning och praktik har skett i frågor som rör steriliseringsingrepp samt vanvård av omhändertagna barn. Historisk rättvisa samt upprättelse och gottgörelse är viktiga ledord i omvärderingen av dessa ingrepp som av sin samtid sågs som nödvändiga för samhällets bästa. Med "historisk rättvisa", som ju är ett nutida begrepp, avses den ekonomiska "gottgörelse" som ges till enskilda individer som utsatts för "historiska orättvisor". Avhandlingens syfte är således att studera och synliggöra de dilemman som uppstår när historisk rättvisa ska utkrävas, samt hur detta har hanterats i fråga om ofrivillig sterilisering och vanvård av omhändertagna barn.

Arvidsson placerar sin studie i ett huvudsakligen internationellt forskningsläge om uppgörelser och oförrätter i det förflutna. Den begränsade svenska vetenskapliga historieskrivningen har diskuterat problemet utifrån en skiljelinje mellan de olika formerna för vetenskapligt historiebruk eller moraliskt/politiskt historiebruk. Flera av de svenska historikerna har själva varit delaktiga i uppgörelseprocesserna (Tydén, SOU 2000:20 och Sköld, SOU 2011:61). Arvidssons avhandling utmanar forskningsläget genom att ställa två gottgörelseprocesser som rör kränkningar i samband med sociala interventioner bredvid varandra för att därmed synliggöra gottgörelsens dilemman. Hon har valt att inte ta ställning för den ena eller den andra formen av historiebruk. Hennes ambition att förhålla sig "neutral" till offentliga uppgörelser genom att empiriskt undersöka fenomenet "som en särskild form av politik i en viss situerad tid". Att det internationella forskningsläget dominerar kanske inte är att förundras över då

Sverige knappast har haft någon tradition av att bevilja enskilda individer ekonomisk ersättning för "historisk orättvisa". Mot denna bakgrund är det särskilt intressant att Arvidsson tar sig an detta ämne för svenskt vidkommande, hon fyller därmed en väsentlig forskningslucka och breddar möjligheterna för internationell jämförelse.

Arvidsson gör en empatisk närläsning av sitt källmaterial bestående av en stor mängd statliga utredningar och riksdagstryck, men hon gör det utan att förlora de vetenskapliga anspråken. För att skapa distans till källmaterialet, som ju är samtida med avhandlingen, och för att få perspektiv på den svenska debatten har Arvidsson lånat strategin "obekantgörande" av Mats Alvenson och Stanley Deetz (*Kritisk samhällsvetenskaplig metod*, 2000). Denna heuristiska ansats stödjer sig på en pilotstudie som används komparativt. Genom pilotstudien av Vanvårdsutredningens delbetänkande görs jämförelser med motsvarande kommissioner i Norge, Irland och Australien för att upptäcka skillnader och likheter i exempelvis ansvarsfrågan samt i politiska system och rättskulturer. Den komparativa ansatsen följs upp av en nationell jämförelse mellan de två svenska processerna för statlig ersättning.

Den empiriska undersökningen följer fyra perspektiv där det första tar sin utgångspunkt i statlig gottgörelse som resultatet av politisk mobilisering och debatt med särskild betoning på att problemformuleringen inte är given på förhand. Det andra perspektivet utgår från historiska tolkningar av missförhållanden som leder till lagar om ekonomisk gottgörelse. Det tredje perspektivet rör frågan om historiskt ansvar och hur staten motiverar gottgörelse för de drabbade. Slutligen, det fjärde perspektivet behandlar gottgörelsens förrättsligande, det vill säga hur gottgörelsen och rätten till ersättning skulle prövas och hur en rättmätig mottagare skulle identifieras.

Avhandlingens resultat visar att gottgörelse kommer till stånd genom omfat-

tande politiska processer där flera olika grupper och aktörer deltar. Det framgår att den mediala uppmärksamheten samt uppmärksamheten från "offentliga intellektuella" spelade en avgörande roll inför de två granskade upprättelseprocesserna (resursstarka allierade som utsätter politikerna för opinionstryck). Intressant är också att de svenska ersättningslagarna utformades som en generell uppgörelse som inte pekade ut någon särskild grupp eller typ av institution. Samtidigt visar undersökningen att utredningarna hade två skilda förhållningssätt till det dilemma som uppstår vid retroaktivt ansvarsutkrävande. Steriliseringsutredningen strävade exempelvis efter en mer historiserande bedömning av tidigare lagar och praktiker medan Vanvårdsutredningen utgick från en samtida och normativ definition av Barnkonventionens artiklar, i stället för att relatera dokumentationen till negativa erfarenheter om vad som varit tillåtet under olika tider. Begreppet "sanktionerade missgärningar" har i studien använts för att visa hur missförhållanden kunnat kopplas till statlig maktutövning, medan studien av gottgörelsens förrättsligande visar hur integritetskränkande frågor kunnat neutraliseras.

Malin Arvidssons avhandling är otroligt välskriven och lättillgänglig samtidigt som hon lyckas mycket väl i att behandla känsliga frågor på ett vetenskapligt, trovärdigt och hederligt sätt. Framför allt imponeras jag av hennes förhållningssätt till empirin, att hon aldrig själv hemfaller i ett moraliskt historiebruk.

*Maija Runcis*

## Cultures of Denial: Comparing Holocaust and Armenian Genocide Denial

Maria Karlsson

Historiska institutionen, Lunds  
universitet, 2015, 217 s.

I tidskriften *Socialism and Democracy* publicerades 2013 en artikel av Grover Furr, professor i medeltida engelsk litteratur, med titeln "The 'Official' Version of the Katyn Massacre Disproven?". Oaktat att Sovjetunionen, liksom därefter Ryssland, medgivit att massmorden 1940 i Katyn på uppemot 22 000 polska krigsfångar var ett verk av NKVD, försöker Furr övertyga läsaren om det osannolika i att Sovjetunionen skulle ha begått detta brott.

Furrs metod att "ifrågasätta" den "officiella" historien är identisk med det förhållningssätt som Maria Karlsson i en komparativ doktorsavhandling om förnekandet av folkmorden på armenier respektive judar benämner som "denialism", kännetecknat av ett större och ofta organiserat förnekande mönster med ideologiska, politiska och kulturella inslag. Furrs text kan också, inte minst eftersom den är publicerad i en akademisk tidskrift, sägas tillhöra en historiografisk "gråzon" som Karlsson med rätta lyfter fram som ett centralt dilemma. Gråzonen, belägen någonstans i ett kontinuum mellan vedertagen historieskrivning och en kontroversiell sådan, behandlas i ett eget kapitel, men utifrån blott Bernard Lewis (i fråga om det armeniska folkmordet) och Arno Mayer (om Förintelsen). Diskussionen övertygar dock inte om att dessa två är de bästa exemplen.

Karlsson har förståelse för att ytterlighetsvarianterna ofta möts av en vägran att debattera, men tycks mena att inte bara gråzonen utan även ytterligheterna bör tas på intellektuellt allvar. Exakt vad detta innebär är dock oklart, och i ett kryptiskt resonemang kritiserar även den motsatta strategin att i sak bemöta förnekarens lögn, manipulationer och förfälskningar.

Emellertid är exempelvis Robert Jan van Pelts omfattande bemötande i *The Case for Auschwitz* (2002), vilken saknas bland referenserna, ovärderligt för att förstå förnekandets *modus operandi*.

De två "förnekarkulturer" som är studiens fokus utgör enligt Karlsson exempel på företeelserna *entangled history* och *histoire croisée*. De uppträder ungefär samtidigt och följer liknande utvecklingskurvor från 1940-talet från mer eller mindre lösa begynnelse över ett genombrott (*watershed*) under 1970-talet till dagens mer "professionaliserade" genrer. Parallelliteten gäller även formerna. Karlsson skiljer dessa strukturellt i ett "hårt" ("inget hände") respektive "mjukt" förnekande, med strategier som rationalisering, trivialisering och relativisering, där de två förnekarkulturerna påstås ha utvecklats från initialt primitiva till mer sofistikerade former.

Hur deras vägar korsats eller varit intrasslade annat än genom att dela liknande mönster visas dock aldrig empiriskt. Bilden är dessutom bara delvis träffande, åtminstone vad angår förnekandet av Förintelsen. Det ingår i ett mer generellt revisionistiskt urskuldande och försvar av Nazityskland som alltid kombinerat "härda" och "mjuka" påståenden om allt från "hetspropagandan" mot Tyskland över krigsskuldfrågan till att det var Sovjetunionen och inte Tyskland som var mänsklighetens fiende. Delar av detta är mer eller mindre rimliga tolkningar och kan med lite god vilja sägas höra till gråzonsproblematiken; annat är binärt, vilket dock aldrig riktigt klargörs i Karlssons framställning. För att ta ett exempel: antingen var Treblinka II ett förintelsläger, eller så var det inte det; något tredje ges icke.

Snarare har förnekandets roll i det större revisionistiska schemat gradvis vuxit, och argumenten utvecklats. Mycket har från början rört påståenden om "förfälskade" bilder, dokument och vittnesmål. Idag har denna arsenal utökats till sådant som cyanvätskets egenskaper och krematorieugns kapacitet, allt i syfte att visa att "inget

hände” därför att det av ”vetenskapliga” skäl omöjligt kan ha hänt. Sådant är inte en fråga om postmodernism eller relativism, utan mer ett slags primitiv positivism med helt egna regler.

Karlssons studie är ambitiös och reser viktiga frågor, men lider av begränsad empiri och brister i referenser liksom oklarheter i resonemang och terminologiska bestämningar. Den engelska språkbehandlingen gör ett flyhänt intryck men kan också vara repetitiv och ibland världslos. Vi får till exempel läsa att ”while the treatment of the Armenians met with initial interest and condemnation, the genocide of the European Jews received no such special treatment” (s. 74). Med tanke på innebörden av termen *Sonderbehandlung* i sammanhanget är uttrycket *special treatment* knappast välvalt. Påståendet är dessutom i sak missvisande: ”judemassakrerna” uppmärksammades och fördömdes redan medan de pågick.

Centrala frågor och teman behandlas alltför ofta flyktigt och *en passant*. Framställningen i stort, både vad gäller detaljer och mer generellt, kan ge intryck av knapphändigt referat av andrahandskällor mer än kritisk diskussion. Detta gäller exempelvis behandlingen av Förintelse-förnekarna, som främst verkar ha inspirerats av Deborah Lipstadts kvartssekelgamla bok *Denying the Holocaust* (1993). Diskussioner om den inte oviktiga bakgrunden och utvecklingen i till exempel Tyskland eller om fenomenets spridning på internet sedan 1990-talet lyser med sin frånvaro, liksom centrala namn som exempelvis Germar Rudolf, Jürgen Graf och Carlo Mattogno. För att underbygga bilden av en professionalisering under 1970-talet jämförs Arthur Butz, då professor i elektroteknik vid Northwestern University, med Richard Harwood och Austin App. Karlsson framhåller att Butz var betydligt mer sofistikerad och till skillnad från de sistnämnda ”erkände” att judar hade dött (men ej systematiskt mördats). Här rör det sig om två skilda nivåer. Med sin bok *The Hoax of the Twen-*

*tieth Century* (1976) etablerade sig Butz i den lilla gruppen av ”förnekareexperter”, medan Harwood och App hörde till den avsevärt bredare kategorin enkla propagandister. Butz arbetssätt kan te sig mer sofistikerat, men fördenskill är han inte mindre förnekare eller antisemit än de. Butz ”nyanserade” form av historieskrivning var inte heller ny utan hade föregåtts av bland andra Paul Rassiner. Det är riktigt att ett slags professionalisering ägde rum mot slutet av 1970-talet, men den gällde mer organisering, nätverksbyggande och skapandet av ”professionella” plattformar som The Institute for Historical Review.

Som Karlsson framhåller har förnekandet av det armeniska folk mordet varit en angelägenhet för företrädesvis den osmanska och därefter turkiska staten, liksom för ett mindre antal främst USA-baserade akademiker, medan förnekandet av Förintelsen alltid haft en mer omfattande, decentraliserad och transnationell karaktär. Den överväldigande majoriteten har inte varit akademiskt skolade historiker även om det finns undantag, som till exempel Joachim Hoffmann, tidigare forskningsledare vid Militärgeschichtliches Forschungsamt, fram till 2012 det största historieinstitutet i Tyskland. Dennes väg från revisionism (det tyska anfallet mot Sovjetunionen 1941 var ett ”preventivkrig”) till Förintelse-förnekande kunde ha utgjort ett bra exempel på gräzonsproblematiken.

I det avslutande sammanfattande kapitlet tas en central aspekt upp som gott hade kunnat ägnas mer utrymme. Inspirerad av Jörn Rüsens argument om den narrativa konstruktionen som ett av historiografins centrala kännetecken observerar Karlsson att de flesta av de förnekartexter hon undersökt inte lägger fram några narrativa. Samtidigt hävdas att förnekartexter som befinner sig nära eller inom gränserna för professionell historievetenskap alltmer gör bruk av konventionella historiska narrativa. Detta belägger Karlsson dock endast med exemplet Butz och återger okritiskt vad denne säger om sig själv. Det är en

mycket generös läsning av Butz. I själva verket ägnar sig denne liksom andra i samma genre i princip enbart åt att så tvivel genom massiva attacker mot inte minst det historiska underlaget. I den mån en ”motberättelse” alls framförs, som att Treblinka II skulle ha varit ett ”transitläger”, görs det utan empirisk grund. Detta är den djupare innebörden av Pierre Vidal-Naquets konstaterande i *Les assassins de la mémoire* (1987), att förnekarna vistas i ”den tomma diskursens rike”. I en tid av ”alternativa fakta” och dylikt är det kanske viktigare än på länge att så långt möjligt klarlägga gränser och kriterier för vad som är sakligt hållbara narrativ och vad som inte är det, för att inte tala om sådant som inte är några narrativ alls.

*Stéphane Bruchfeld*

## Antologier

### The Exclusion of Jews in the Norwegian Constitution of 1814: Origins – Contexts – Consequences

*Christhard Hoffmann (ed.)*

Metropol, 2016, 198 s.

Den vellykkede antologi *The Exclusion of Jews in the Norwegian Constitution of 1814*, redigeret af Christhard Hoffmann, er resultatet af en international conference arrangeret af det norske HL-senter (Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter) Øverst på formularen

i Oslo i maj 2014 i anledning af 200-året for Eidsvoll-forfatningen. Antologien adresserer paradokset, at den norske forfatning blev betragtet som en af de mest liberale og demokratiske forfatninger i Europa, men den gav samtidigt Norge et renommé som et af samtidens mest antijødiske lande. I kraft af paragraf 2 i forfatningen blev jesuitter og munkeordner forbudt, mens jøder blev forment adgang

til riget. Mens Frankrig i 1791 og siden Preussen i 1812 og Danmark i 1814 tildelte jøder borgerrettigheder i kølvandet på Napoleonskrigene, valgte Norge den mest radikale løsning, fuldkommen eksklusion af jøder. I norsk historieskrivning, og selvforståelse, er paragraffens vedtagelse ofte blevet afskrevet som en beklagelig lapsus.

Men paragraffen var ikke en fejl. Den var hverken en opportunistisk luns til Norges bønder eller et levn fra fortiden. Håkon Harket kontrasterer i kapitlet ”The Ban on Jews in the Norwegian Constitution” historiografien med en analyse af forfatningens fædres udsagn og skrifter, og demonstrerer, at de snarere var forud for deres tid, fordi reaktionen snart ramte Europas jødiske emancipation og rullede frihedsrettighederne tilbage. Først fra slutningen af 1860’erne opnåede ligestillingen igen momentum. Iwan-Michelangelo D’Aprile og Håkon Harket argumenterer i kapitlet ”Constitutional Discourse and Anti-Judaism” overbevisende for den nære sammenhæng, hvis ikke direkte plagiat, mellem Christian Falsens, den norske grundlovs fader, og den tyske politiske journalist Friedrich Buchholz’s tænkning. Buchholz var forfatter til den anti-jødiske pamflet *Moses und Jesus* (1803), der udløste den litterære jødefejde i Danmark efter oversættelsen til dansk i 1813. D’Aprile og Harkets bidrag har karakter af en intellektuel detektivopgave med den logiske og stringente slutning, at oplysningstidens religionskritik kunne føre til en liberal ”anti-judaisme”, der, selvom den ikke operede med hverken etnisk, kulturel eller biologisk essentialisme, stillede strenge krav om kulturel assimilation. Europa skulle på den ene eller den anden måde gøre sig fri af jøder – om det så skete ved assimilation eller – da muligheden bød sig i det norske tilfælde – ved indrejseforbud. Den eneste indvending mod dette beundringsværdige arbejde, der dog muligvis fører diskussionen for vidt i antologiens sammenhæng, er savnet af en perspektivering til den i høj grad parallelle marxistiske diskussion.

I bidrag fra Therkel Stræde, Henrik Edgren og Reinhard Rürup sættes den norske situation ind i en henholdsvis dansk, svensk og europæisk sammenhæng, der også synliggør betydningen af Napoleonskrigenes alliancer og anti-franske følelser for den jødiske emancipations udvikling. I Sverige fik jøder således først fulde borgerrettigheder i 1870, mens "Jødeparagraffen" blev ophævet i Norge i 1851. Frode Ulvund kan dokumentere, at selvom paragraffen medførte konkrete deportationer i årene umiddelbart efter vedtagelsen i 1814, blev praksis gradvis mere liberal og lemfældig. Den endelige ophævelse afspejlede en ændring i den offentlige opinion og skabte i realiteten blot samklang mellem lov og praksis. Som Bjarne Brulands afsluttende kapitel viser, fik paragraffen dog et politisk efterspil, da Vidkun Quisling og Nasjonal Samling genindførte paragraf 2 i marts 1942. I modsætning til Quisling-regimets øvrige jødelovgivning, der sigtede på først registrering og identifikation af jøder og siden på konfiskation af deres ejendom, havde genindførelsen af "Jødeparagraffen" udelukkende symbolsk og propagandamæssig betydning og beseglede forholdet til Nazityskland.

Antologien som helhed havde vundet ved at adressere det begrebslige problem. Antologiens forfattere anvender forskellige begreber, der både omfatter antisemitisme (se for eksempel s. 41, der omtaler "Europas mest antisemitiske paragraf"), anti-judaisme og anti-jødisk, uden at begreberne defineres analytisk og deres indbyrdes sammenhæng præciseres. Men alle antologiens bidrag illustrerer på hver deres måde, hvorledes oplysningstidens frihedsideal interagerede med rodfæstede antijødiske forestillinger. Hovedproblemet var opfattelsen af årsagerne til den påståede negative "jødiske" adfærd: Var den resultatet af århundreders undertrykkelse, der derfor ville forsvinde med ligeberettigelse og emancipation, eller derimod udtryk for "den jødiske natur"? Det var "Jødeproblemet's" årsager og løsninger, der var uenighed om,

ikke om problemet eksisterende. Debatten om det påståede jødeproblem var således fra starten inficeret af antijødiske fordomme og stereotyper. Også i den liberale tænkning kunne det føre til kravet om kulturel assimilation: at jøder skulle holde op med at være jøder og frigøres fra jødedømmens åg.

Men antologien gør meget mere end det, fordi den vækker til eftertanke om, hvordan den "liberale antisemitisme" fortsat spøger ikke alene i debatten om Israel, men også i forhold til nationale jøders inklusion og rettigheder i deres hjemlande. Reaktionen på den jødiske emancipation var ikke racistisk, ofte end ikke essentialistisk, men sigtede på økonomiske, kulturelle og religiøse forhold. Derfor har diskussionen af "Jødeparagraffens" årsager indlysende relevans i det postmoderne samfund, der siger sig frigjort fra racismens paradigme.

*Sofie Lene Bak*

De intellektuella förräderi?  
Intellektuellt utbyte mellan  
Sverige och Tredje riket

*Maria Björkman, Patrik Lundell &  
Sven Widmalm (red.)*

Arkiv, 2016, 369 s.

Några månader efter krigsslutet 1945 ställde historikern Hugo Valentin frågan om varför "en jämförelsevis stor del av Sveriges bildade klass känslomässigt hade [...] en annan inställning till Tyskland än den övervägande delen av nationen och nästan alla andra av Europas folk". Hur kom det sig att "vissa övre skikt" inte hade protesterat mot nazisternas förbrytelser eller till och med välkomnat Hitler som Europas ledare? ("Tyskland i svensk opinion", *Dagens Nyheter* 31/8 1945). Man kan notera att Valentin – en skarp kritiker av Nazityskland och tidig förmedlare till svenska tidningsläsare om Förintelsen – avgränsar den pro-nazistiska kretsen till en mindre del av den svenska opinionen, och särskilt pekar ut delar av en kulturbärande intellektuell

elit. Något helhetsgrepp har ännu inte tagits av svenskarnas åsikter i skuggan av Tredje riket, om något sådant ens är metodiskt möjligt, men den forskning som ändå gjorts antyder att Valentins samtida bedömning var rimlig. Klas Åmark konstaterar i sin syntes *Att bo granne med ondskan* (2011) att den svenska demokratins svar på nazismen som politisk rörelse var "ett snabbt och kategoriskt avståndstagande", "den starka folkrörelsedemokratins bestod provet" (s. 326). Det fanns dock, fortsätter Åmark, en viss pro-tysk opinion, förankrad i samhällsbärande skikt, som fungerade som brobyggare för nazityskt inflytande vid sidan av de svenska partiförsöken.

Det är dessa brobyggare, som enligt Åmark kanske var farligare för demokratin än den misslyckade partinazismen, som är ämnet för antologin *De intellektuellas förräderi?*. Här behandlas svenska akademiker och kulturpersonligheter som på 1930- och 1940-talen "uttryckte ett positivt intresse för det nya Tyskland". Först som sist: detta är en angelägen och läsvärd bok med välskrivna bidrag. Som i de flesta antologier skiftar kapitlens karaktär. Här finns flera texter som kastar nytt ljus över en omdebatterad historia, exempelvis Sven Widmalms om de vetenskapliga och forskningspolitiska kontakterna med Nazityskland, Patrik Lundells om Riksföreningen Sverige-Tyskland och dess försök till pro-tysk opinionsbildning, liksom två kapitel om den medicinska professionens ställningstaganden och stundtals härresande svensk-tyska samarbeten (Maria Björkmans och Olof Ljungströms texter om patologen Folke Henschen respektive histologen Gösta Häqqvist). Några författare varierar vad de skrivit på annat håll, eller ligger lite vid sidan av bokens tema (såsom kapitlet om rasbiologi, som till stor del ägnas tiden före 1933).

Antologin består alltså av fallstudier och utgör, enligt redaktörerna, pusselbitar i en kartläggning av det intellektuella utbytet mellan Sverige och Nazityskland. Strävan är att nyansera en befintlig, alltför

svart-vit bild av svensk opinion, att peka på nyanser och ambivalenser och därmed undvika det "bipolära schema" (Andreas Åkerlund) som delat in aktörer i pro- och anti-nazister. Denna målsättning är lovvärd och givande och flera bidrag lyckas komplicera bilden (Åkerlunds text om Vilhelm Scharp, Henrik Rosengrens om musikkritik och Benjamin G. Martins om svensk film). De visar bland annat hur vissa aktörer kunde kombinera en ambivalent eller mot naziregimen direkt kritisk hållning med förbindelser med Nazityskland, eller figurerar i pro-nazistiska sammanhang till synes utan att dela nazismens grundläggande värderingar. Vissa av dem menade sig upprätthålla ett "objektivt" och "neutralt" förhållningssätt till sin vetenskapliga eller kulturella verksamhet. För andra var det nationalism, konservatism eller tidigare etablerade Tysklandskontakter som förde in dem i en nazitysk kontext.

I denna kartläggning bygger antologin vidare på, men polemiserar också mot, tidigare forskning. Bland andra Klas Åmark och framför allt Sverker Oredsson (*Lunds universitet under andra världskriget*, 1996) figurerar i kritiska noter och sägs ha bidragit till den reducerande, svart-vita bilden av opinionsläget. Man kan fundera över gliringarna mot Oredsson vars bok om lundensisk (och övergripande svensk) opinion för tjugo år sedan ändå var en viktig dörröppnare. I sin iver att knäcka den så kallade faktoiden (ett ständigt upprepat men felaktigt försanthållande) om lundahistorikern Sture Bolins pro-nazism upprepar Åkerlund en annan faktoid: att Oredsson faktiskt skulle ha skrivit att Bolin var pro-nazist. Den debatten faller i sin tur tillbaka på Birgitta Odéns kritiska genomgång av Oredssons Bolin-porträtt, och jag misstänker att det för några av de inblandade handlar om ett intrikat lundensiskt spel som det är svårt för en utomstående att förstå.

Problemet är att detta slags diskussion, även om det inte skulle vara avsikten, kan ge intryck av att handla om rehabilitering



av vissa aktörer snarare än att ”vidga förståelsen” och öppna ”för de större sammanhangen”, som det heter i Johan Östlings bidrag till antologin. Här hade det varit spännande med ett resonemang om de tänkbara *konsekvenserna* av de ”ambivalentas” agerande i ”gråzonen” mellan pro- och anti-nazism. Åmarks uppfattning om de farliga brobyggarna handlar bland annat om att dessa upprätthöll och normaliserade förbindelser med en terrorregim. Och i antologins förord fastslås att de intellektuella som behandlas utan tvekan ”visste att de stödde ett antidemokratiskt och rasistiskt system”. Så uppstår en ambivalens också mellan bokens pärmar där vissa texter (till exempel Sven Widmalms och Ola Larsmos) innehåller betydligt skarpare omdömen och tydligare avståndstaganden än andra.

Man kan i denna bok även sakna ett slutkapitel som försöker fläta samman trådarna. Frågetecknet i volymens titel återstår för läsaren att försöka rätta ut: begick svenska intellektuella förräderi, och har vi i så fall något att lära av detta idag? Det är litet synd, eftersom redaktörerna samlat en rad namnkunniga författare som hade kunnat problematisera förhållandet mellan dåtid och nutid, och nu är det endast Larso som för den diskussionen mera explicit. Ta till exempel frågan om historieskrivningens roll i ett större politiskt sammanhang. I antologin noterar man historieämnets – och historikers – framträdande ställning i den ideologiska förmedlingen mellan Sverige och Nazityskland. Men varför var just historiker så intressanta för den nazityska propagandaapparaten? Och varför var just historiker, eller snarare en viss typ av historiker, så lockade av Nazityskland? Här finns en högst aktuell problematik som handlar om föreställningen om historieämnets uppgift som ”identitetsskapande” (i praktiken kanske nationalistisk?) respektive kritisk och dekonstruerande. Vi befinner oss ju åter i en tid då diskussionen om samröre med antidemokratiska krafter, utom och inom Sveriges gränser, är högst aktuell.

Vi befinner oss åter i en tid då historiker – liksom andra – bör ställa sig frågan vilka intressen deras verksamhet gynnar. Hur fungerar vår egen tids gråzoner?

Behovet av klartext om de intellektuellas agerande i skuggan av Nazityskland, om drivkrafterna, strategierna och konsekvenserna, är kanske större än någonsin sedan kriget. *De intellektuellas förräderi?* är ett led i ett pågående forskningsprojekt, och man inväntar med stort intresse fortsättningen.

*Mattias Tydén*

### Politik underifrån. Kollektiva konfrontationer under Sveriges 1900-tal

Andrés Brink Pinto &  
Martin Ericsson (red.)

Arkiv, 2016, 214 s.

I antologin *Politik underifrån* medverkar tolv forskare från en rad lärosäten, såväl historiker som samhällsvetare. De flesta av dem är relativt unga inom sina professioner. I inledningen, som är den längsta texten, lyfter Andrés Brink Pinto, Martin Ericsson och Stefan Nyzell fram konfrontationernas roll under det svenska 1900-talet. Det rör sig om en historiografisk och forskningsstrategisk programförklaring där den hittillsvarande forskningen anses ha dominerats av samförståndsberättelser. Den reformistiska socialdemokratin har med sin tyngd fått även akademiska historiker till att överbetona harmoni och konsensus.

I stället inriktar de sig på ”kollektiva konfrontationer”, som innebär att ”ett kollektiv, utför handlingar som innehåller någon form av politiska krav eller som utmanar sociala maktrelationer”, företrädesvis utanför parlamentariska församlingar eller den dominerande politiska kulturen och dess normer för konfliktlösning (s. 9f). I sig skulle definitionen passa även en del aktioner från högerextremt håll under de senaste åren, men uppsättningen av lokala konflikter rör sig inom en radikal

värld, rösträttskravaller och antimilitarism i början av seklet, ungdomsupplopp efter andra världskriget, städerskestrejken och kampen mot byggandet av ett kraftverk i Sölvbacka strömmar under 1970-talet, senare decenniernas husockupationer och några andra exempel. En del av dem är kända, andra närmast okända, som Eskilstunakravallerna 1937 – ”En kamp om rätten att få suppa sig full”, som underrubriken lyder – och striden om brandstationen i Jönköping 1982 som ockuperande ungdomar ville göra till ett kulturhus, ett självstyrande sådant.

Bidragen är i allmänhet intressanta och illustrerar också vad mer forskning på området skulle kunna åstadkomma. Till skillnad från många andra antologier är denna väl sammanhållen. Det finns ingen anledning att använda recensenters favoritfras om en antologi: att den ger ”ett splittrat intryck”.

De enskilda berättelserna blir i huvudsak behållningen, medan man kan se lite mer kritiskt på programförklaringen. Att lyfta fram intressanta exempel på konfrontationer är inget att säga om, men kan dessa rucka på tolkningen av den svenska samhällsutvecklingen som i hög grad präglad av konsensus? Ett samförstånd behöver ju inte innebära att konflikter saknas. Sådana kan med skiftande kraft utspelas, men poängen är att det finns normer och institutioner som kan lösa konflikterna. Det är främst ur det perspektivet som svensk politik haft mindre av våldsamma konfrontationer, något man kan beklaga eller glädjas åt.

Det är påfallande att författarna i resonemangen om betydelsen av konfrontationer rör sig helt inom arbetarrörelsefältet. Utomparlamentariska rörelser kanske inte har fått den plats de förtjänar, gentemot de träget arbetande och samhällsbevarande organisationerna i Folkrorelsesverige. Den största skevheten i forskningen är dock arbetarrörelsens tyngd gentemot borgerliga rörelser, inklusive jordbrukets organisationer. Att forskningen om svensk

kommunism är mer omfattande än den om liberala och centerpartiska rörelser tillsammans illustrerar den bristen, likaväl som den motsäger att reformismens perspektiv haft en sådan dominans. Många studier av socialdemokratin har också haft en kritisk utgångspunkt från vänster, lite hårdhänt sammanfattat som ”varför har de svikit?”.

Några mindre anmärkningar kan också göras mot de skilda bidragen. Att striden 1917 främst gällde avskaffandet av den graderade kommunala rösträtten – som skapade en högerdominerad första kammare som kunde stoppa alla lagförslag – och parlamentarismen framgår inte riktigt i Karin Jonssons annars intressanta bidrag. Den manliga politiska rösträtten (som aldrig varit graderad, däremot med en hög tröskel) infördes ju av Arvid Lindmans högerregering tio år tidigare. Visserligen var många mindre bemedlade väljare diskvalificerade på grund av obetalda skatter (på den tiden ett underklassfenomen), men vad som sedan kvarstod var första kammarens ställning, parlamentarismen och kvinnornas rösträtt.

I huvudsak finns en distans mellan forskaren och de revolterande aktörerna. Undantaget kan väl sägas vara Eva Schmitz artikel om städerskestrejken där inifrånperspektivet enligt min mening går för långt.

Som helhet är det ändå en klart läsvärd antologi om företeelser som har sin plats i historieskrivningen, även utan krav på att de måste utgöra en dominerande linje i svensk politisk historia.

*Torbjörn Nilsson*

Shaping Heroic Virtue:  
Studies in the Art and Politics  
of Supereminence in Europe  
and Scandinavia

Stefano Fogelberg Rota &  
Andreas Hellerstedt (ed.)

Brill, 2015, 211 p.

Heroes and heroism are prominent phenomena in European cultural and political history. In recent years, Ronald G. Asch and his colleagues have published extensively on this topic during the early modern period (e.g., *Herbst des Helden*, 2015). However, their main focus has not been directed toward intellectual history or the philosophical and theological origins of heroism. With regard to intellectual history, the old debate concerning the alleged common roots of heroism and sainthood, already described by Rudolf Hofmann (*Die heroische Tugend*, 1933), still dominates the discussion.

As heroic virtue is one of the requirements for sainthood in the Roman Catholic canonization process, one could easily assume that the Aristotelian and Thomistic roots of this concept constitute the intellectual background of heroism. Later studies by myself (“Virtus heroica” in *Archiv für Begriffsgeschichte* 1990) and Martin Disselkamp (*Barockheroismus*, 2002) have documented the continuation of this tradition in early Protestantism. These studies also continue to build on the Scandinavian material presented in Lars Gustafsson’s book *Virtus politica* (1956). However, if early modern political heroism is so closely connected to Catholic sainthood, it is difficult to explain why Protestants continued to discuss heroism so intensely.

While the new anthology *Shaping Heroic Virtue* continues to build on the work of earlier scholars, it also breaks new ground in some fascinating ways. Erik Eliasson (“The Late Ancient Development of a Notion of Heroic Virtue,” pp. 19–40) shows that the Aristotelian and Neo-Platonic roots of the

concept are much richer than assumed by Hofmann. Eliasson discusses Plotinus, Porphyry, Iamblichus, Macrobius, Augustine and some other Christian writers, concluding that the medieval reception (Albert the Great, Thomas Aquinas) could employ a much larger background than what was available in Aristotle’s *Nicomachean Ethics* VII. Eliasson also pays attention to Aristotle’s *Politics* III.

Eliasson carefully suggests that the Roman cultural background of superhuman heroes survives in the Neo-Platonic and early Christian traditions. Nils Holger Petersen (“Heroic Virtue in Medieval Liturgy”, pp. 41–54) elaborates upon this assumption and shows how St. Magnus and St. Olaf exemplify heroic qualities in the liturgical texts. He also brings up St. Knud Lavard and discusses how the legend depicts Knud’s virtues and saintly personality. Pedersen does not undertake any precise philosophical comparisons; however, his textual evidence shows that legends and liturgies are highly relevant in the medieval cultural history of virtue.

With regard to previous scholarship, the most important article in the collection is the one by Björn Tjällén (“Aristotle’s Heroic Virtue and the Medieval Theories of Monarchy,” pp. 55–66). This short paper completely revises the old view of Hofmann adopted by many later scholars – including myself. Just like Hofmann, we focused on the medieval reception of *Nicomachean Ethics* and ignored Aristotle’s *Politics* III. Tjällén briefly shows how the most influential medieval text of its kind, *De regimine principum* by Giles of Rome, borrows its discussion on heroism from Peter of Auvergne’s commentary on *Politics*. He furthermore convincingly argues that in the medieval period, people read *Ethics* and *Politics* together so that the heroic virtue is primarily the virtue of the prince. As so many later writings in the genre of “mirrors for the prince” follow Giles, we may now conclude that the late medieval and early modern political meaning of heroic

virtue is the primary and most influential meaning during these periods.

Hofmann's old study considers the philosophical and spiritual meanings as primary, aiming at the definition of sainthood. My own early study discusses why the Protestants took over the allegedly Catholic view of heroic sainthood and applied it to political rulers. Following Eliasson's background work and Tjällén's analysis, we have a simple answer. The political meaning was always there and it may have been the primary meaning already in the medieval period. The ideas of sainthood and the philosophical sage may perhaps be read from Aristotle's *Ethics*; however, at least since Giles of Rome, the main application of the heroic virtue is the political view of a prince who, according to *Politics* III, surpasses all others in terms of virtue. For the education of such rulers, the "mirrors for the prince" were written. Therefore, the Protestant mirrors for the prince simply carry on the medieval Aristotelian political tradition without considering the Catholic view of sainthood.

The volume offers two further papers on "Kingly and Aristocratic Representations of Heroic Virtue in Early Modern Savoy and Rome" (Kristine Kolrud and Stefano Fogelberg Rota, pp. 69–132), as well as three papers on "The Theory and Practice of Heroic Virtue in Early Modern Sweden" (Tania Preste, Andreas Hellerstedt and Jennie Nell, pp. 133–205). Depicting figures such as Queen Christina and Gustavus III, these papers offer rich historical documentation regarding the application of political heroic virtue. This documentation shows how a particular history of the reception of Aristotle's *Politics* through Giles of Rome became tremendously important in early modern Europe.

These five papers also broaden the cultural-historical perspective opened up by Asch to Scandinavian and other European sources. While they offer cultural rather than philosophical insights, they elegantly show how the ancient and medieval poli-

tical notion was shaped in the era of royal absolutism. In this manner, *Shaping Heroic Virtue* manages to make visible the missing link between the new political history of Asch and the philosophical and theological insights of previous scholarship. The missing link is *Politics* III as read by Giles of Rome.

The main finding of the volume may be summarized as follows. The early modern views of princes and heroes did not develop from the old ideas of sainthood and philosophical wisdom. The political view of an extraordinary ruler is available already in Aristotle's *Politics* and it is transformed into a mirror for the prince by Giles of Rome. Saints and philosophers remain distinct sub-categories of heroic virtue. The political category of heroic ruler may be considered the primary and most influential meaning of this concept. As a result of this insight, this volume is extremely valuable for both cultural and intellectual historians.

Risto Saarinen

Religion as an Agent of Change:  
Crusade – Reformation –  
Pietism

Per Ingesman (red.)

Brill, 2016, 279 s.

I den samtida samhällsdebatten finns det de som menar att religion är en negativ och destruktiv kraft i världen och orsaken bakom många konflikter. Detta framhåller Per Ingesman, kyrkohistoriker i Århus, i inledningen till antologin *Religion as an Agent of Change*: religiösa föreställningar framstår som bakåtsträvande och något som vi bör göra oss av med. Härifrån är inte steget långt till att tillskriva religiösa argument, praktiker och tolkningar också i det förflutna samma negativa inverkan på samhällsutvecklingen. Med utgångspunkt i denna samtidsanalys preciserar Ingesman antologins syfte som att undersöka om religionen inte också har haft en

positiv inverkan på historisk förändring. Utan att vilja negligera det lidande som människor har försakat i religionens namn är det alltså religionens positiva kraft i olika historiska kontexter som här står i fokus. Antologin samlar ledande forskare verksamma på tre olika forskningsfält: korstågen, reformationen och pietismen. Därmed står det också klart att det är kristendomen som är den "religion" som antologin behandlar.

Ingesman betonar inledningsvis hur alliansen mellan den kristna kyrkan och det romerska imperiet under senantiken blev av stor betydelse för västerlandets fortsatta utveckling. Genom denna allians mellan religion och politik vann kyrkan ett fortsatt inflytande över utformningen av de västerländska samhällena. Det är en av antologins styrkor att den genom de olika bidragen synliggör hur denna koppling mellan politiska praktiker och religiösa diskurser, som exempelvis idén om det utvalda folket eller de ständiga kraven på yttre och inre rening hos de kristna, tog sig skiftande uttryck i olika historiska kontexter. Antologin visar hur dessa praktiker och diskurser har vävts samman och präglat västerlandet under det senaste millenniet.

Denna recension ger inte utrymme till att belysa alla de goda bidragen i antologin, men några exempel kan ges. Peter Marshall skriver om uppkomsten av olika konfessionella identiteter i 1500-talets England. Han poängterar att konfessionell pluralism blev en oavsiktlig konsekvens av den tidigmoderna statens försök att skapa konfessionell enighet. Den rad av reformvägor med olika konfessionell inriktning som den anglikanska kyrkan genomlevde under 1500-talet ledde inte till att stora grupper flydde konfessionellt förtryck, avrättades eller avsattes, såsom det ibland har framställts. Detta förekom, men de flesta människor förhandlade och fann kompromisser mellan de olika konfessionella normerna. Marshall exemplifierar med de präster som behöll

sina tjänster i sockenkyrkorna och under flera decennier implementerade religiösa normer från åtskilda konfessionella läger. I förlängningen skapade mångfalden av konfessionella identiteter i England utrymme för opposition och för inbördeskriget vid mitten av 1600-talet.

I sektionen om reformationen bör också Thomas Kaufmanns bidrag om den lutherska konfessionskulturen nämnas. Begreppet "konfessionskultur" har de senaste åren tilldragit sig ett ökat intresse bland nordiska historiker. I antologin presenteras begreppet för första gången mer utförligt för en engelskspråkig publik.

Ibland är det svårt att se vad som skulle vara den positiva kraft som antologin vill tematisera. Snarare framstår den kristna religionen som en konstruktiv kraft i historisk förändring och något som i sig själv är starkt föränderligt. Ett exempel ges i Christoph T. Maiers bidrag om korstågen. Han diskuterar hur begreppet "korståg" har uppkommit i den moderna historievetenskapen som ett namn på krigen i det heliga landet. Begreppet förekom dock inte under medeltiden, då krig i det heliga landet inte sågs som en särskild typ av krig. Däremot förekom begreppet "korsstågare", som syftade på kristna soldater som av egen övertygelse deltog i krigen. Detta deltagande gällde dock mindre att vara en krigare som att ställa sig i Guds tjänst och kämpa för spridningen av den sanna kristendomen, oavsett om detta gällde att fördjupa den egna individuella tron eller med svärd bekämpa vantroende. Därmed framstår "korstågaren" som ett specifikt historiskt resultat av den kristna diskursen om nödvändigheten av inre och yttre rening.

Andra bidrag framstår som lite väl angelägna om att framhålla kristendomens positiva effekter på förändring. Martin H. Jung ser pietismen som en drivande faktor i utvecklingen av fattigvård och kapitalism, i skapandet av ett etiskt förhållningssätt gentemot djur, och i den emancipatoriska kampen för kvinnor och judar. Här borde

författaren ha koncentrerat sig på en av aspekterna och fördjupat den.

Många av författarna reflekterar i sina bidrag över att det är svårt att spåra vilken inverkan som just religion har haft på olika historiska förändringsprocesser: är det religionen som driver förändringen eller avspeglas den endast i religionen? Antologin uppnår likväl sitt syfte, att undersöka religionen som något annat än enbart en negativ kraft i det förflutna. De olika studierna ger tydliga belägg för hur den kristna religionen har legitimerat skilda praktiker, argument och identitet i olika historiska kontexter. Kristendomen har bidragit både till att ena nationer och

splittra dem, till att bryta upp gemenskaper och skapa nya. Om detta i slutändan ska bedömas positivt eller negativt är en öppen fråga. Men just därför att jag som läsare blir medveten om denna problematik ger antologin ett viktigt bidrag till debatten om religionens negativa inverkan i vår samtid. Om kristendomen i 2 000 år har givit argument för fred och krig, tolerans och förföljelse är det kanske inte i religionen i sig som vi bör söka orsaken till ondska i världen utan i varje konkret historisk kontext.

*Kajsa Brilkman*





### Hulda Äijälä, krigsfånge

Denna serie är ett utdrag ur Ainur Elmgrens bidrag till en antologi om Finlands inbördeskrig 1918. Antologin baseras på berättelser av kvinnor och barn som bevittnat kriget, antingen som deltagare eller civila. Hulda Äijälä, arbetare och fembarnsmor från Raumo, intervjuades långt senare om sina upplevelser som krigsfånge. Därför är en del av hennes vittnesmål inte möjliga att verifiera. Men det faktum att många kvinnor gripit till vapen på den röda sidan sägs av många vita som ett tecken på de rödas moraliska förfall, och användes ibland för att rättfärdiga hämndaktioner. Därför hade Hulda goda skäl att dölja sin identitet. För serietecknaren återstår utmaningen att tolka det som sägs mellan raderna.